

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης

Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA)

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Στροφή σε Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού και η Πιθανή
Συμβολή της Νεολαίας**

Όνομα Επώνυμο
Σταύρος Πιερουλλή

Επιβλέπων Καθηγητής
Δρ. Πάρις Κλεάνθους

Απρίλιος 2020

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης

Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA)

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Στροφή σε Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού και η Πιθανή
Συμβολή της Νεολαίας**

Όνομα Επώνυμο
Σταύρος Πιερουλλή

Επιβλέπων Καθηγητής
Δρ. Πάρις Κλεάνθους

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών
Στην Διοίκηση Επιχειρήσεων(MBA)
από τη Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης
του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Απρίλιος 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Είναι πλέον αποδεκτό γεγονός ότι ο μαζικός τουρισμός προκάλεσε σοβαρές επιπτώσεις, στο περιβάλλον, τον πολιτισμό, την κοινωνία και την οικονομία λόγω τις ανεξέλεγκτης εκμετάλλευσης ορισμένων περιοχών από την μαζική συσσώρευση τουριστών. Για τον λόγο αυτό, γεννήθηκε η ανάγκη δημιουργίας ενός μοντέλου τουρισμού, κάτω από διαφορετική φιλοσοφία. Φιλοσοφία, η οποία θα σέβεται το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον της χώρας επίσκεψης, με παράλληλο στόχο την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική βιώσιμη ανάπτυξη.

Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε να αναλυθεί ο «οικοτουρισμός» και ο «πολιτιστικός και δημιουργικός τουρισμός», καθώς αυτές οι μορφές τουρισμού αποτελούν την απαρχή γέννησης και άλλων εναλλακτικών μορφών.

Η παρούσα έρευνα στόχο έχει να παρουσιάσει την ανάπτυξη της τουριστικής αγοράς μέσω των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Πρόκειται για την ανάπτυξη νέων μορφών βιώσιμου τουρισμού που ενσωματώνουν τόσο το φυσικό, όσο και το ανθρώπινο περιβάλλον της κάθε χώρας ή περιοχής.

Στο πρώτο μέρος της έρευνας, παρουσιάζονται χαρακτηριστικά τα οποία θα βοηθήσουν τον αναγνώστη στην κατανόηση θέματος. Ακολούθως, γίνεται εκτενής αναφορά στον οικοτουρισμό. Αρχικά η έρευνα, παρουσιάζει το πώς ορίζεται η συγκεκριμένη μορφή εναλλακτικού τουρισμού και πως διαχωρίζονται οι δραστηριότητες αυτού. Ο οικοτουρισμός τα τελευταία χρόνια περικλείει πολλές μορφές τουρισμού με επίκεντρο το φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η σχέση του οικοτουρισμού, με την βιώσιμη ανάπτυξη, το περιβάλλον, την οικονομία αλλά και την κοινωνία. Σχέση η οποία, όπως θα εξεταστεί, επιδρά θετικά αλλά και μερικές φορές αρνητικά στα πιο πάνω σημεία.

Προχωρώντας, παρουσιάζεται σε πρώτο στάδιο η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού και εν συνεχεία η ανάγκη στροφής στον δημιουργικό τουρισμό. Ο πολιτιστικός τουρίστας, από καταναλωτής, μετατρέπεται σε λάτρης πολιτιστικού προϊόντος και εμπειριών.

Δεδομένου ότι αυτός ο τύπος τουριστών γίνεται ολοένα και πιο διαδραστικός και δημιουργικός, γίνεται εισηγήση ότι ο πολιτιστικός τουρισμός πρέπει να επαναπροσδιοριστεί, να γίνει ισχυρότερος και περισσότερο δημιουργικός.

Στο τέλος της έρευνας παρουσιάζεται, η επιθυμητή συμβολή της νεολαίας στο εργατικό δυναμικό του τουρισμού. Ο εναλλακτικός τουρισμός και η βιώσιμη ανάπτυξη δημιουργούν θέσεις εργασίας. Οι προτιμήσεις και περισσότερο οι ικανότητες της νεολαίας, μπορούν να αξιοποιηθούν από την τουριστική βιομηχανία, με παράλληλη πολιτική και στρατηγική υποστήριξης της νεολαίας στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα, έχοντας έτσι πολλαπλές θετικές επιπτώσεις.

SUMMARY

It is now a generally accepted fact that mass tourism has had a serious impact on the environment, culture, society and the economy due to the uncontrolled exploitation of certain areas by the mass accumulation of tourists. For this reason, the need arose to create a new tourism model, under a different philosophy; a philosophy, which will respect the natural and cultural environment of the visiting country, with a parallel goal of sustainable social, economic and cultural development.

In the present study, it was chosen to analyse "ecotourism" and "cultural and creative tourism", as these forms of tourism constitute the birth of other alternative forms of tourism.

The aim of the present paper is to present the development of the tourism market through alternative forms of tourism. It concerns developing new forms of sustainable tourism which incorporate both the natural and the human environment of each country or region.

The first part of this paper, presents elements that will aid the reader in understanding the subject. Initially, the research presents how each specific form of alternative tourism is defined and how its activities are separated. Subsequently, extensive reference is made to ecotourism. In recent years ecotourism has included many forms of tourism focusing on the natural environment and society. Next, the paper examines the relationship between ecotourism and sustainable development, the environment, the economy and society. As will be examined, the relationship between ecotourism and the aforementioned sectors can have positive outcomes, but it may sometimes also be negative.

Furthermore, the development of cultural tourism is presented, followed by an explanation of the need to turn to creative tourism. The cultural tourist, from consumer, becomes a lover of cultural product and experiences. Given that this type of tourist becomes more and more interactive and creative, it is suggested that cultural tourism should be redefined, to become stronger and more creative.

At the end of the research, the desired contribution of the youth to the workforce of tourism is presented. Alternative tourism and sustainable development create new positions of employment. The preferences, and more so, the abilities of the youth, can be utilized by the tourism industry with a parallel policy and strategy of youth support in the travel and tourism sector, thus bearing multiple positive effects.

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1	8
Συγκεκριμένα είδη Τουρισμού	8
1.1.Χαρακτηριστικά Μαζικού Τουρισμού.....	8
1.2.Χαρακτηριστικά Βιώσιμου ή Αειφόρου Τουρισμού	9
1.3.Χαρακτηριστικά Εναλλακτικού Τουρισμού	11
1.3.1.Ο Εναλλακτικός Τουρισμός ως αντίθετος του Μαζικού	14
Κεφάλαιο 2	16
Οικοτουρισμός	16
2.1.Οικοτουρισμός και Περιβάλλον.....	18
2.2.Οικοτουρισμός και Οικονομία	22
2.3.Οικοτουρισμός και Κοινωνία	24
Κεφάλαιο 3	28
Πολιτιστικός και Δημιουργικός Τουρισμός	28
3.1.Χαρακτηριστικά Πολιτιστικού Τουρισμού	28
3.1.1.Παραδείγματα σύγχρονου Πολιτιστικού Τουρισμού	30
3.1.2 Η σχέση της Βιώσιμης Ανάπτυξης με τον Πολιτιστικό Τουρισμό	31
3.2.Η στροφή στο Δημιουργικό Τουρισμό.....	33
3.2.1.Η σχέση της Βιώσιμης Ανάπτυξης με το Δημιουργικό Τουρισμό	35
Κεφάλαιο 4	37
Βιώσιμος ή Αειφόρος Τουρισμός και Νέες Θέσεις Εργασίας	37
4.1.Θέσεις Εργασίας και Νεολαία	38
4.1.1.Δεξιότητες και Προτιμήσεις για ένταξη της Νεολαίας στο εργατικό Δυναμικό	40
4.1.2.Η Νεολαία στο Εργατικό Δυναμικό.....	45
4.1.3.Πολιτικές για την Υποστήριξη της Νεανικής Απασχολησιμότητας στον Τουρισμό	48
5. Συμπεράσματα	49

Κεφάλαιο 1

Συγκεκριμένα είδη Τουρισμού

1.1. Χαρακτηριστικά Μαζικού Τουρισμού

Μαζικός τουρισμός χαρακτηρίζεται ο μεγάλος όγκος επισκεπτών με συλλογικό και ομαδικό χαρακτήρα (Ηγουμενάκης, 2004). Ο μαζικός τουρισμός συνεισφέρει ένα πολύ σημαντικό μέγεθος συναλλάγματος στην κάθε χώρα που τον εφαρμόζει. Πληθώρα τουριστών ελκύονται με αυτό το είδος τουρισμού, καθώς τις λεπτομέρειες του ταξιδιού τους, δεν τις ετοιμάζουν οι ίδιοι, αλλά αποτείνονται συνήθως σε ταξιδιωτικά γραφεία, δεν χρειάζεται να μάθουν μια ξένη γλώσσα, επιλέγουν για τη διαμονή τους άνετα ξενοδοχεία και φαγητά που δεν ξεφεύγουν των οικείων γνωρισμάτων τους.

Ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός, αποτέλεσε πρωτοπόρος στην προσπάθεια ανάπτυξης του τουρισμού γενικότερα. Για αρκετά χρόνια δεν επέτρεπε ωστόσο την ανάπτυξη άλλων ειδών τουρισμού (Τσάρτας, 2000). Όμως ο μαζικός τουρισμός, έχει χαρακτηριστεί ως μία κακή επιλογή ανάπτυξης που παρουσιάζει αρκετά αρνητικά στοιχεία (Κατωτριάτου, 2001). Μερικά εκ των αρνητικών αυτών στοιχείων αποτελούν, το γεγονός ότι οι ντόπιοι επηρεάζονται από ξενόφερτες συνήθειες, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων εμπορευματοποιήθηκαν, περιοχές φυσικής ομορφιάς καταστράφηκαν, αναπτύχθηκε η περιβαλλοντολογική μόλυνση, ενώ παράλληλα υπήρξε αλλοίωση του πολιτισμού (Andriotis 2003, Andriotis & Vaughan 2003, Κοκκώσης 2001, Σπιλάνης 2000). Η ρύπανση κάθε μορφής και η εξάντληση μη ανανεώσιμων πηγών χαρακτηρίζεται επίσης ως ένα από τα κυριότερα αρνητικά σημεία του μαζικού τουρισμού (Σβορώνου, 2005). Ο μαζικός τουρισμός χαρακτηρίστηκε και ως τερατούργημα (Romeril 1985, UNESCO 1976, Vanhove 1997).

Στην περίπτωση της Μεσογείου, ο μαζικός τουρισμός ταυτίζεται με τον τουρισμό των τριών «S», «sea, sun, sand», προκαλώντας όμως σοβαρές επιπτώσεις, ρυπαίνοντας τη θάλασσα, τα υπόγεια ύδατα, ακόμα και διάβρωση του εδάφους (Σβορώνου, 2005).

Έχει επίσης λεχθεί ότι η μαζικοποίηση του τουρισμού, επιφέρει αρνητικές συνέπειες στην κοινωνία και στην οικονομία. Οι τουριστικές επιχειρήσεις προμηθεύονται εισαγόμενα προϊόντα και εργοδοτούν σημαντικό ποσοστό ξενόφερτου χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού. Αυτές οι δύο συνέπειες, δυσχεράνουν την οικονομική κατάσταση της κάθε περιοχής γιατί τα χρήματα δεν παραμένουν στην την επικράτεια της τουριστικής περιοχής και τα οποία θα μπορούσαν ωστόσο να χρησιμοποιηθούν για την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της χώρας υποδοχής (Παπαδάκη-Τζεδάκη, 1997).

Σύμφωνα με άλλες μελέτες, η συσσώρευση μεγάλου όγκου ατόμων σε μια περιοχή λόγω του μαζικού τουρισμού, ανεβάζει τις τιμές των προϊόντων, εφόσον αυξάνεται η ζήτηση, όμως αυτό καθιστά πιο ακριβή την ζωή και της ίδιας της τοπική κοινότητας. Άλλες αρνητικές επιπτώσεις κοινωνικής φύσεως που έχουν αναγνωριστεί είναι η περιθωριοποίηση και η αλλίωση των τοπικών παραδόσεων, η αυξημένη εγκληματικότητα, η πορνεία, η διάδοση μεταδιδόμενων νοσημάτων, τα ναρκωτικά, και η χαλάρωση της οικογενειακής συνοχής (Παπαδάκη-Τζεδάκη, 1997).

Γενικότερα, ο μαζικός τουρισμός κατατάσσεται ως αντίθετος του εναλλακτικού, με τον εναλλακτικό όπως ορίζεται πιο κάτω, να θεωρείται ο υγιείς τουρισμός και ο μαζικός αυτός που προκαλεί προβλήματα στο περιβάλλον αλλά και στην κοινωνία. Προκειμένου να περιοριστεί ο μαζικός τουρισμός και να υπάρξει μία στροφή σε έναν «πράσινο», «ήπιο», «υπεύθυνο» και «ελεγχόμενο» τουρισμό έχει λεχθεί πως θα πρέπει η τουριστική ανάπτυξη να είναι προγραμματισμένη, στην βάση της βιώσιμης ανάπτυξης (Lane, 1989).

1.2.Χαρακτηριστικά Βιώσιμου ή Αειφόρου Τουρισμού

Όπως επεξηγήθηκε εν μέρει ανωτέρω, οι ανθρώπινες δραστηριότητες και οι πολιτικές ανάπτυξης δημιούργησαν στον πλανήτη ένα εύρος αρνητικών επιπτώσεων. Η βιώσιμη ανάπτυξη, εμφανίζεται για να συμβάλει στην προσπάθεια αντιμετώπισης των αρνητικών

αυτών επιπτώσεων (Ayuso, 2007). Η βιωσιμότητα, αποδίδεται σε τρεις βασικούς στόχους, την προστασία του περιβάλλοντος, την κοινωνική ισότητα αλλά και την οικονομική ανάπτυξη (Coccosis, 2018).

Η πρώτη επίσημη διάσκεψη για τη βιωσιμότητα διενεργήθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (World Commission on Environment and Development), γνωστή και ως Επιτροπή Μπρούντλαντ (Brundtland Commission), με την μελέτη «Our Common Future», εξηγώντας ότι η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να συνάδει με την προστασία του περιβάλλοντος και της κοινωνίας, όχι μόνο για τις σημερινές γενιές αλλά και για τις μελλοντικές. Το περιβάλλον δεν μπορεί να προστατευθεί όταν η ανάπτυξη δεν λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες της περιβαλλοντικής καταστροφής (World Commission on Environment and Development, WCED, 1987).

Στην προαναφερόμενη μελέτη, η βιώσιμη ανάπτυξη ορίστηκε ως *«μια ανάπτυξη που συναντά τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να συμβιβάζονται και να καθυστερούνται οι μελλοντικές γενεές από το να αντιμετωπίσουν τις δικές τους ανάγκες»* (WCED, 1987: 43). Η επιτροπή υπογράμμισε περαιτέρω, ότι η βιώσιμη ανάπτυξη είναι *«[μ]ια διαδικασία αλλαγής στην οποία η εκμετάλλευση των πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι θεσμικές αλλαγές, συνάδουν με το μέλλον καθώς και τις σημερινές ανάγκες»* (WCED, 1987: 9).

Το θέμα της βιώσιμης ανάπτυξης έχει λάβει ευρεία υποστήριξη από μεγάλη μερίδα ερευνητών που εξετάζουν αυτή την έννοια. Η αντίληψη ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως η όξινη βροχή, το νερό ή και οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, προκαλούν αρνητικές επιπτώσεις παγκόσμιας εμβέλειας, ενισχύει το αίσθημα για ανάγκη βελτίωσης και κατανόησης των αλληλεπιδράσεων ανθρώπου και φύσης (Kates & Clark, 1996). Πλέον, προβάλλεται το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης (sustainable development), δηλαδή της ανάπτυξης που μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες της σημερινής γενιάς χωρίς να αλλοιώσει τους φυσικούς και άλλους πόρους δίνοντας έτσι τη δυνατότητα της αειφορίας και για τις μελλοντικές γενεές (Shaw & Williams, 2000).

Ο Butler ερμήνευσε τον βιώσιμο τουρισμό ως μια μορφή που στηρίζει την βιώσιμη ανάπτυξη μιας περιοχής για αόριστο χρονικό διάστημα. Ολοκλήρωσε τον ορισμό του αναφέροντας ότι,

ο τουρισμός σε μια τοπική κοινωνία, δρα ούτως ώστε να μην αλλοιώνει το ανθρώπινο και φυσικό περιβάλλον (Butler, 1999: 36).

Ο βιώσιμος τουρισμός, αναπτύσσει πολιτικές και δραστηριότητες για την επίτευξη οικονομικών, κοινωνικών και αισθητικών αναγκών, χωρίς να διαταράσσεται ο πολιτισμός, η οικολογία, η βιοποικιλότητα και η φυσική κληρονομιά (Coccosis, 2018). Ταυτόχρονα, δημιουργεί θέσεις εργασίας και σταθερή απασχόληση, καταπολεμώντας έτσι την φτώχεια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ευαισθητοποίηση τουριστών και επισκεπτών με τις στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης (UNEP and UNWTO, 2005).

Συνεπάγεται από τα πιο πάνω ότι ο εναλλακτικός τουρισμός έχει την βάση του στον βιώσιμο τουρισμό και η πολιτική ανάπτυξης του εναλλακτικού συνάδει άρρηκτα με την βιώσιμη ανάπτυξη (Andriotis, 2000).

1.3. Χαρακτηριστικά Εναλλακτικού Τουρισμού

Η διαμόρφωση αυτού του νέου προτύπου, αντιμέτωπο με τη μαζικοποίηση της τουριστικής διακίνησης, έχει αποκτήσει ποικίλους φανατικούς οπαδούς σε ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων και κινημάτων, που υποστηρίζουν με διαφορετικούς τρόπους την αναζήτηση της ποιότητας στο ταξίδι αλλά και τη σύνδεση της διαμονής σ' ένα τόπο με την προστασία του περιβάλλοντος και της ντόπιας κουλτούρας καθώς και με την αναζήτηση ενός διαφορετικού προτύπου τοπικής ανάπτυξης (Τσάρτας 1996: 349).

Ο εναλλακτικός τουρισμός συχνά αναφέρεται ως συνώνυμο του βιώσιμου τουρισμού. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει, εφόσον, εναλλακτικός και βιώσιμος τουρισμός αποτελούν δυο ξεχωριστές έννοιες. Ο εναλλακτικός τουρισμός έχει τα απαραίτητα στοιχεία για να οδηγήσει σε ένα βιώσιμο τουρισμό. Ο λόγος της δημιουργίας εναλλακτικών μορφών τουρισμού ήταν οι αρνητικές συνέπειες που επιφέρει ο μαζικός τουρισμός, όπως αυτές παρουσιάστηκαν προγενέστερα (Βλέπε, σημείο 2.2 Χαρακτηριστικά Βιώσιμου ή Αειφόρου Τουρισμού).

Η έρευνα για άλλες μορφές τουρισμού ή μορφές τουριστικής ανάπτυξης, πιο οικίες στο περιβάλλον και στις τοπικές κοινωνίες, οδήγησε στην ανάγκη οικοδόμησης του εναλλακτικού τουρισμού. Όμως αυτές οι μορφές, πρέπει να βρίσκονται στη βάση της

βιώσιμης ανάπτυξης και να είναι περισσότερο δεοντολογικές (Brookfield, 1998). Οι εναλλακτικές μορφές παρουσιάζουν μια διαφορετική φιλοσοφική προσέγγιση, η οποία ευνοεί τη συνύπαρξη του τουρισμού με την κοινωνία υποδοχής αλλά και των επισκεπτών. Πέρα από την οικονομική ανάπτυξη, οι εναλλακτικές μορφές πρέπει να αναλύουν τις κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις του τουρισμού, τη σχέση με το περιβάλλον και τη συμμετοχή των κατοίκων της κάθε περιοχής (de Kadt, 1990).

Ο εναλλακτικός τουρισμός θέτει ως κύριο στόχο την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και ευημερία των περιοχών. Επιπρόσθετα βασική αρχή και απαραίτητη προϋπόθεση είναι η διασφάλιση της προστασίας του περιβάλλοντος. Χαρακτηριστικό επίσης του εναλλακτικού τουρισμού είναι η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και ειδικότερα στα στρατηγικά σχέδια εφαρμογής του τουρισμού. Επιπρόσθετα, ενθαρρύνει τον σεβασμό στην πολιτιστική κληρονομιά, μέσω της διαπολιτισμικής και αμφίδρομης εκπαίδευσης ντόπιων και επισκεπτών (Prochaskova, 2012).

Τον εναλλακτικό τουρισμό μπορεί να τον συναντήσουμε με διάφορα άλλα ονόματα, όπως για παράδειγμα, πράσινος τουρισμός ή βιώσιμος τουρισμός. (Buckley, R., 2009) Εναλλακτικός τουρισμός, μπορεί να είναι: ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο συνεδριακός, ο αθλητικός, πολιτιστικός κ.α. Υπάρχουν πολλές πιθανές εναλλακτικές προσεγγίσεις που επιτρέπουν την έξοδο από το κυρίαρχο πρότυπο του μαζικού τουρισμού. Ο εξελισσόμενος τρόπος ζωής των ανθρώπων, οδήγησε στην επιθυμία για εξεύρεση νέων μορφών τουρισμού εξελίσσοντας σταδιακά πολλές διαφοροποιημένες μορφές τουρισμού (Nordin, 2015: 78).

Οι μορφές εναλλακτικού τουρισμού μπορούν να ταξινομηθούν στα ακόλουθα κύρια σημεία:

- i. Πολιτιστικός και ιστορικός τουρισμός με βάση την μοναδική ταυτότητα του τόπου επισκέψεως,
- ii. τουρισμός υγείας και ευεξίας, ανάλογα με την παροχή και τον τύπο της εγκατάστασης,
- iii. συνεδριακός τουρισμός, ανάλογα με το είδος της δραστηριότητας και τον σκοπό της συνάντησης,
- iv. αθλητικός τουρισμός, με βάση τόσο τον ενθουσιασμό όσο και την ικανότητα εκτέλεσης της δραστηριότητας,
- v. επικοινωνία με τη φύση: Δραστηριότητες οικοτουρισμού, βασισμένες σε διατηρητέο περιβάλλον με φυσικό πλούτο, και

- vi. ψυχαγωγικός τουρισμός, με βάση τη διαθεσιμότητα των δραστηριοτήτων ευρείας κλίμακας ανάλογα με τη διασκέδαση. (Christou, 2012)

Ενώ από την άλλη, η (Fragkaki, 2003) επισημαίνει πέντε κατηγορίες και συγκεκριμένα αυτές του:

- i. συνεδριακού και εκθεσιακού τουρισμού, δηλαδή διοργάνωση διασκέψεων και διεθνών εκθέσεων σε περιοχές που προσφέρονται λόγω εγκαταστάσεων,
- ii. αθλητικού τουρισμού, που σημαίνει ότι ο τουρισμός μπορεί να συνδυαστεί με αθλητικές εκδηλώσεις, εκπαίδευση ή ατομικά αθλήματα,
- iii. τουρισμού για θρησκευτικούς λόγους, συμπεριλαμβανομένων εκδρομών σε εκκλησίες, μοναστήρια, θρησκευτικά πανηγύρια κ.τ.λ.
- iv. πολιτιστικού τουρισμού που συνδέεται με επισκέψεις σε μνημεία ή πολιτιστικές εκδηλώσεις, και
- v. οικοτουρισμού, δηλαδή του τουρισμού που συνδυάζει την τοπική οικονομική ανάπτυξη, την προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος, την προώθηση των φυσικών πλεονεκτημάτων αλλά και την ιστορία μιας περιοχής.

Η παρούσα έρευνα συγκεντρώνεται στην ανάλυση του οικοτουρισμού και του πολιτιστικού-δημιουργικού τουρισμού, λόγω του ότι αυτές οι μορφές αποτελούν τη βάση για την εξέλιξη πολλών τύπων εναλλακτικού τουρισμού. Ένας δεύτερος λόγος προς αυτή την προσέγγιση είναι, όπως προαναφέρθηκε στην παρούσα έρευνα, το γεγονός ότι αυτές οι μορφές εναλλακτικού τουρισμού έχουν άμεση επαφή με όλες τις πτυχές του βιώσιμου τουρισμού. Πολλές εναλλακτικές μορφές τουρισμού, είναι παρόμοιες μαζί με τον οικοτουρισμό, παρουσιάζοντας άλλες ονομασίες αλλά στην ουσία υποτάσσονται σε αυτόν. Αυτό γίνεται και στον πολιτιστικό τουρισμό. Έχουν δηλαδή σχέση επαλληλίας ή υπαλληλίας μαζί τους (Σφακιανάκη, 2000).

Αξίζει να τονιστεί ότι, ο εναλλακτικός τουρισμός δεν εμφανίστηκε για να εξαφανίζει τον μαζικό τουρισμό, πράγμα ανέφικτό, αλλά να βοηθήσει στον περιορισμό των αρνητικών του επιπτώσεων και να εισάγει νέα θετικά στοιχεία στους τουριστικούς προορισμούς (Wheeller, 1991).

1.3.1. Ο Εναλλακτικός Τουρισμός ως Αντίθετος του Μαζικού

Οι αρνητικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού είναι πιο έντονες και εμφανείς στους τουριστικούς προορισμούς, καθώς κύριο χαρακτηριστικό του είναι η συγκέντρωση υποδομής και τουριστών στο χρόνο και στον τόπο, παρουσιάζοντας πολύ χαμηλότερα ποσοστά ευαισθησίας για τους τοπικούς πλουτοπαραγωγικούς πόρους (Coccosis & Pargairis, 1996).

Οι προορισμοί του εναλλακτικού τουρισμού προσελκύουν οργανωμένες μορφές ταξιδιωτών, αλλά εξερευνητές και περιηγητές, οργανώνοντας το ταξίδι τους χωρίς μεσάζοντες. Έτσι τα τουριστικά έσοδα μένουν στην εγχώρια αγορά. Ο εναλλακτικός τουρισμός λοιπόν, έχει στόχο να διορθώσει τα κακώς κείμενα του μαζικού τουρισμού, καθώς ελέγχεται από ταξιδιωτικά γραφεία και tour operators, εμπλέκοντας έτσι εξωγενείς παράγοντες στην τοπική οικονομία. Τεράστια διαφορά συντελείται στις πολιτικές και στρατηγικές ανάπτυξης. Ο μαζικός τουρισμός πορεύεται χωρίς σχεδιασμό, ενώ ο εναλλακτικός σχεδιάζει τις πολιτικές ανάπτυξης του με τις ικανότητες και τα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής (Βελισσαρίου, 2000).

Επιπλέον, ο μαζικός τουρισμός απευθύνεται σε επισκέπτες με χαμηλότερα εισοδήματα, ενώ ο εναλλακτικός σε επισκέπτες με υψηλότερα, γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι, ο μεγάλος όγκος τουριστών ίσως δεν φέρνει στην τοπική οικονομία τα αναμενόμενα έσοδα. Ταυτόχρονα, οι μαζικοί τουρίστες ακολουθούν το μοντέλο του «all inclusive». Αυτό, περιορίζει τα έσοδα της τοπικής οικονομίας, η οποία έχει επιβαρυνθεί αναπτύσσοντας τις δικές της επιχειρήσεις (Βελισσαρίου, 2000).

Σύμφωνα με τον (Krippendorf, 1982), γενικά ο μαζικός έναντι του εναλλακτικού τουρισμού συγκρίνονται ως εξής: απερίσκεπτος/συνετός, απεχθής/αμυντικός, επιθετικός/επιφυλακτικός, γρήγορος-ορμητικός/αργός-στοχαστικός, υψηλών ρυθμών/χαμηλών ρυθμών, ανεξέλεγκτος/ελεγχόμενος, ασυντόνιστος/συντονισμένος, υπερβολικός/μετριοπαθής, βραχυπρόθεσμος/μακροπρόθεσμος, ειδικού ενδιαφέροντος/γενικού

ενδιαφέροντος, εξωτερικά ελεγχόμενος/ελεγχόμενος από τους ντόπιους, μικρής αντοχή/μεγάλης αντοχής, ευαίσθητος στην τιμή/ευαίσθητος στην αξία, ποσοτικός/ποιοτικός και αυξανόμενος/αναπτυσσόμενος.

Αξίζει να τονιστεί αναφορικά με την Κύπρο ότι, σύμφωνα με μελέτη της THR Innovative Tourism Advisors (Προεδρία-Μονάδα Διοικητικής Μεταρρύθμισης, 2017), η Κύπρος θα πρέπει να στοχεύσει για να έχει καλύτερα αποτελέσματα στους εύπορους (υψηλής δαπάνης) τουρίστες και όχι στην μεγιστοποίηση του όγκου τουριστών, ενώ παράλληλα θα πρέπει να αναβαθμίσει το προϊόν της με μοναδικές εμπειρίες χαρακτηριστικών στοιχείων της χώρας. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα, η συμβολή ανά τουρίστα στην οικονομία να αυξηθεί σημαντικά.

Αν οι μελλοντικές πρακτικές της Κύπρου στοχεύουν ξανά στο μαζικό τουρισμό, παρά το ότι θα έφερνε μεγαλύτερο αριθμό τουριστών, θα παρουσίαζε λιγότερα έσοδα από τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού (€6.335 εκ. αντί €7.133 εκ.) λόγω της χαμηλότερης κατά κεφαλήν δαπάνης. Ταυτόχρονα οι ανάγκες επενδύσεων θα ήταν μεγαλύτερες (€24.4 δις αντί €18.6 δις) ενώ η απόδοση των επενδύσεων θα ήταν χαμηλότερη (34,3% αντί 43,2%). Αναφέρεται επίσης ότι, αν η Κύπρος ακολουθήσει μέχρι το 2030 την πολιτική του μαζικού τουρισμού θα παρουσιαστούν τεράστια προβλήματα στην αειφορία, στο περιβάλλον και στην κοινωνία (Προεδρία-Μονάδα Διοικητικής Μεταρρύθμισης, 2017).

Κεφάλαιο 2

Οικοτουρισμός

Ο (Ceballos-Lascurain, 1993) είναι γνωστός ως ο πρώτος που εισήγαγε τον όρο «οικοτουρισμός». Αναφέρει τον οικοτουρισμό ως μορφή ταξιδιού στην οποία το φυσικό περιβάλλον αποτελεί προτεραιότητα και η βιοποικιλότητα είναι απαραίτητη τόσο για την ανθρώπινη ευημερία όσο και για την επιβίωση του περιβάλλοντος. Ο όρος βιοποικιλότητα ή βιολογική ποικιλότητα ορίζεται ως η ποικιλία όλων των μορφών ζωής, τα διάφορα φυτά, μικροοργανισμοί και γενικά το οικοσύστημα μιας περιοχής (Preece, Noel, Van Oosterzee, & James, 1995).

Ο οικοτουρισμός έχει εξελιχθεί ως ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος τομέας της τουριστικής βιομηχανίας, ο οποίος αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970-1980, λόγω της έκρηξης του περιβαλλοντικού αισθήματος, με σκοπό να ληφθούν μέτρα εναντίον των αρνητικών επιπτώσεων που προκαλεί ο μαζικός τουρισμός στο περιβάλλον. (Ceballos-Lascurain, 1993b)

Ο οικοτουρισμός σε πρώτο στάδιο προστατεύει το φυσικό περιβάλλον και καθώς εξελίσσεται, επιφέρει παραγωγή εσόδων, δημιουργία παιδείας για το περιβάλλον και τοπική ανάπτυξη. Τα πιο πάνω οδηγούν στην διατήρηση της βιοποικιλότητας, των φυσικών πόρων, στην ανάπτυξη της οικονομίας αλλά και των υποδομών. Ο ρόλος του οικοτουρισμού αναφέρεται και ως στρατηγικής σημασίας, προκειμένου να διατηρηθούν οι φυσικές περιοχές και παράλληλα να προωθηθεί η βιώσιμη ανάπτυξή τους (Cheia, 2013).

Παράλληλα ο οικοτουρισμός αποτελεί μια μορφή τουρισμού εμπνευσμένη κυρίως από τη φυσική ιστορία μιας περιοχής, συμπεριλαμβανομένων και των αυτόχθονων πολιτισμών. Ο τουρίστας επισκέπτεται σχετικά ανεπτυγμένες περιοχές με πνεύμα εκτίμησης, συμμετοχής

και ευαισθησίας. Η οικοτουριστική πρακτική συμβάλλει στην άμεση προστασία του χώρου αλλά και την οικονομική ευημερία των κατοίκων της περιοχής (Ziffer, 1989).

Αρχικά, οι δραστηριότητες του οικοτουρισμού μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες: i. δραστηριότητες εξαρτώμενες από τη φύση (λ.χ. παρατήρηση πουλιών) ii. δραστηριότητες που ενισχύονται από τη φύση (λ.χ. κατασκήνωση) και iii. δραστηριότητες όπου η φυσική ρύθμιση είναι τυχαία (λ.χ. κολύμβηση) (Valentine, 1992: 110).

Οι (Duffus & Dearden, 1990: 215-216) μελέτησαν τις δραστηριότητες από την πλευρά της αλληλεπίδρασης ανθρώπων και άγριων ζώων. Πρότειναν ότι η εξέλιξη του ανθρώπου και η αλληλεπίδραση με την άγρια πανίδα θα μπορούσε να μετατραπεί από καταναλωτική χρήση σε μη καταναλωτική χρήση. Οι δραστηριότητες μη καταναλωτικής χρήσης, είναι εκείνες οι οποίες οι οργανισμοί δεν επηρεάζονται από την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, όπως η παρακολούθηση των πτηνών, των φάλαινων αλλά και βόλτες στην φύση ή φωτογραφίζοντας το φυσικό τοπίο. Στην αντίπερα όχθη, η καταναλωτική χρήση δραστηριοτήτων επιβάλλει μορφές όπως το κυνήγι και η αλιεία. Προσθέτει επιπλέον και δραστηριότητες μικρότερης κατανάλωσης, οι οποίες είναι αυτές που σχετίζονται με την έρευνα στοχεύοντας συγκεκριμένους προορισμούς όπως ζωολογικούς κήπους και πάρκα.

Συγκρίνοντας τις πιο πάνω προσεγγίσεις, η έμφαση στον οικοτουρισμό σχετίζεται με δραστηριότητες που επικεντρώνονται σε εκπαιδευτικά προσανατολισμένες δραστηριότητες αναψυχής, καθώς και στην ενδυνάμωση της γνώσης μέσω της μη κατανάλωσης φυσικών πόρων. Επιπλέον, όλες οι δραστηριότητες αξιολογούνται ως προς το εάν ή όχι, ενισχύουν ή και προστατεύουν το περιβάλλον. Συγκεκριμένα, η μεγάλη δύναμη του οικοτουρισμού είναι η διαφορετικότητα του από άλλες παραδοσιακές μορφές τουρισμού, ενώ η αδυναμία του προέρχεται από την ένταση μεταξύ της κερδοφορίας και των αλτρουιστικών στόχων της, ή μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της κερδοφορίας (Lawrence, Wickins, & Phillips, 1997).

Σε όλες τις περιπτώσεις όμως, το φυσικό συστατικό του οικοτουρισμού είναι με βάση τα βιολογικά, φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τόσο σε προστατευόμενα, όσο και σε μη προστατευόμενα περιβάλλοντα, στα οποία η βιωσιμότητα και η διατήρηση στοιχείων χρειάζεται τις πρακτικές του (Ziffer, 1989).

Όσον αφορά τη σχέση του οικοτουρισμού με την βιώσιμη ανάπτυξης και σύμφωνα με τους (Kokkosi & Tsartas, 2001: 35), η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη αλληλοεπιδρά με μια ισορροπημένη πολιτική στο περιβάλλον, στην οικονομία και στην κοινωνική δομή. Οι (Zambrano, Broadbent, & Durham, 2010) υποστηρίζουν ότι η αναπτυξιακή πορεία του οικοτουρισμού, ακολουθά τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, με την ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και τη συμβολή στη διατήρηση είτε με άμεσες προσπάθειες (αναδάσωση, ή αποκατάσταση των οικοτόπων) είτε μέσω οικονομικών οφελών (εισόδημα, νέες θέσεις εργασίας).

Ο οικοτουρισμός ακολουθά μια νοητή διαδρομή για να φτάσει στη αειφορία. Βασική πολιτική του είναι η προστασία του περιβάλλοντος. Ακολουθώντας, δημιουργούνται πηγές εσόδων, περιβαλλοντική εκπαίδευση και τοπική συμμετοχικότητα. Στη συνέχεια ο οικοτουρισμός ακολουθά πορεία προστασίας των φυσικών πόρων, οικονομικής ανάπτυξης (έσοδα, θέσεις εργασίας) και ενίσχυσης των κοινωνικών υποδομών. Η πορεία αυτή για να οδηγήσει τον οικοτουρισμό στην αειφορία, πρέπει εν τέλει να λειτουργά κάτω από τη σωστή διαχείριση και τοπικό έλεγχο. Όλα τα πιο πάνω πρέπει να λειτουργούν με συνάφεια, αλλιώς ο οικοτουρισμός δεν θα φτάσει στον στόχο της αειφορίας (Ross & Wall, 1999).

Τέλος, σύμφωνα με τον Blemey (1997) η ανάπτυξη του οικοτουρισμού, στηρίζεται στο αειφόρο περιβάλλον, κοινωνία και οικονομία. Έτσι στην συνέχεια της έρευνας, γίνεται αναφορά στην σχέση του οικοτουρισμού με το περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία για να γίνει καλύτερα αντιληπτό πως επιδρά ο οικοτουρισμός.

2.1. Οικοτουρισμός και Περιβάλλον

Αναφορικά με τη συμβολή του οικοτουρισμού στη διατήρηση του περιβάλλοντος, παρατηρούνται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, δύο αντίθετες σχολές σκέψης. Με την πρώτη να τονίζει τη θετική συμβολή του οικοτουρισμού στο περιβάλλον και τη δεύτερη να εκφράζει ιδιαίτερες ανησυχίες για την συσχέτιση των δύο.

Η συμβολή του οικοτουρισμού στη διαχείριση των πόρων είναι από τα πιο βασικά θετικά στοιχεία εφαρμογής του, μέσω της διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος, έμμεσα ή άμεσα (Cater, 1993).

Ορισμένες περιπτώσεις σε όλο τον κόσμο απεικονίζουν τα θετικά από την εφαρμογή του οικοτουρισμού και κατ' επέκταση της προσπάθειας διατήρησης της βιοποικιλότητας με σκοπό να επωφεληθούν οι περιοχές τους. Για παράδειγμα, στην Αυστραλία, η προστασία της βιοποικιλότητας συνέβαλε στην καλύτερη πρόβλεψη προμηθειών νερού, στην οικολογική ανακύκλωση και την διαχείριση αποβλήτων. Στην Κόστα Ρίκα η διατήρηση του οικοσυστήματος δημιούργησε θετικά κίνητρα στα προγράμματα αποδάσωσης ή αποψίλωσης ενός δάσους (Karwacki & Boyd, 1995: 227) ενώ επίσης, βοήθησε στη διατήρηση των θαλάσσιων πόρων στην Καραϊβική (Weaver, 1998).

Στην Κεντρική Αμερική, τα οφέλη φαίνεται να περιλαμβάνουν ακόμα και την τόνωση της εθνικής περηφάνιας, αναγνωρίζοντας και βλέποντας την ιστορική αξία μέσω των διατηρητέων φυσικών τοποθεσιών τους. Παράλληλα οφέλη μέσω της προστασίας της βιοποικιλότητας είναι η διατήρηση των υδάτων αλλά και η δημιουργία φαρμακευτικών προϊόντων από την συνεισφορά των τροπικών δασών (Klak, 2007).

Ο οικοτουρισμός αποτελεί την εναλλακτική λύση στην εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών πόρων και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της ποιότητας του περιβάλλοντος (Wunder, 2000). Επιπλέον, ο οικοτουρισμός συμβάλει σημαντικά στο κομμάτι διατήρησης του περιβάλλοντος, καθώς έχει βοηθήσει στην προστασία των ζώων και των εύθραυστων οικοσυστημάτων (Libosada, 2009). Ταυτόχρονα, ο οικοτουρισμός θεωρείται ότι αποτελεί μια επιτυχημένη πολιτική, ικανή να διατηρεί την ποικιλομορφία μέσω των βιώσιμων πηγών, αλλά και παράλληλα να προσφέρει εισόδημα στους κατοίκους (Pitman, Broomhall, & Majocha, 2011).

Μέσω μιας εμπειρικής μελέτης, αποδείχθηκε ότι τα μαγκρόβια δάση, τα οποία αποτελούν τουριστικό προορισμό, στην περιοχή Bhitarkanika βοήθησαν τους χωρικούς από φυσικές καταστροφές όπως φονικούς κυκλώνες, πλημμύρες κλπ. (Badola, R. & Hussain, 2005). Οι τοπικές κοινότητες αξιολόγησαν τα θετικά των μαγκρόβιων δασών και έτσι παρά τη σύγκρουση μεταξύ των ανθρώπων και της άγριας πανίδας, οι τοπικές κοινότητες δεν ήταν

αρνητικές με αυτή την προσέγγιση. Έτσι, ήταν πρόθυμοι να συμμετάσχουν στην αποκατάσταση των μαγκρόβιων δασών και ταυτόχρονα στην διατήρησή τους (Badola, R., Barthwal, & Hussain, 2012). Επιπλέον, η ανάπτυξη των δασών στις προστατευόμενες περιοχές, οι οποίες προωθούν τον οικοτουρισμό, βοηθούν στον περιορισμό του άνθρακα, περιορισμός ο οποίος μπορεί να μειώσει τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, κάτι το οποίο είναι εξαιρετικά σημαντικό, καθώς ενισχύουν την κλιματική αλλαγή (Badola, H. K. & Aitken, 2010).

Αντίθετα με τα όσα προαναφέρθηκαν, οι (Boyd & Butler, 1993: 30) αναφέρουν ότι το μόνο θετικό του οικοτουρισμού σχετικά με το περιβάλλον, είναι οι λίγες σε αριθμό επιπτώσεις που προκαλεί και αυτό γίνεται γιατί, ο οικοτουρισμός αντιμετωπίζεται ως «μια λιγότερο απαιτητική μορφή τουρισμού και τουριστών». Ωστόσο, επισημάνουν ότι ο αντίκτυπος των επιπτώσεων αυτών είναι στην πραγματικότητα χωρίς νόημα, δεδομένου ότι αποτελεί μια πολύ μικρή δέσμη επιπτώσεων για να αποτρέψουν μια ανεπανόρθωτη ζημιά.

Το μοντέλο τουρισμού του (Butler, 1991), υποστηρίζει ότι όταν, ο προορισμός αρχίζει να γίνεται δημοφιλής, εμπορικές δυνάμεις παράγουν μια σειρά από γεγονότα, τα οποία συνήθως γίνονται για να αυξήσουν τις ευκαιρίες χρήσης των επισκεπτών, ούτως ώστε να αλλάξει το είδος των πόρων, μεταλλάσσοντας τον τύπο της εμπειρίας του τουρίστα, μέχρι ο πόρος να χάσει την τουριστική του ελκυστικότητα, προς όφελος των εμπορικών δυνάμεων.

Γενικά, οι απόψεις των επιπτώσεων του οικοτουρισμού ποικίλουν, καθώς εξαρτώνται από τις δραστηριότητες και τη συμπεριφορά των επισκεπτών. Έρευνες έδειξαν, ότι η ανταπόκριση της φύσης φαίνεται να καθορίζεται από τη συγκεκριμένη συμπεριφορά των επισκεπτών που έρχονται σε επαφή με την φύση (Haysmith, 1995).

Διάφορες αναφορές παρουσιάζουν αλλιώςτικές επιπτώσεις στην χλωρίδα και στη πανίδα με ορισμένα είδη να παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα ευαισθησίας κατά τη διάρκεια εμφάνισης τουριστών (Kovacs & Innes, 1990), ενώ άλλες παρουσιάζουν πιο χαμηλά επίπεδα ευαισθησίας κάτω από τις ίδιες συνθήκες (Boyle & Samson, 1985). Δράσεις αντίστασης παρατηρήθηκαν σε περιπτώσεις όπου μέρη της χλωρίδας και της πανίδας είναι πιο ευαίσθητα, μεταβάλλοντας τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητές τους για να αποφύγουν

εντελώς την επαφή με τους επισκέπτες, με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε μια πιθανή μακροπρόθεσμη ύπαρξη χλωρίδας και πανίδας (Haysmith, 1995).

Συνεχίζοντας, μελέτες αναδεικνύουν ότι η τροφοδοσία της πανίδας συνάδει με τα πλαίσια του οικοτουρισμού, όμως δημιουργεί επίσης ορισμένα ανησυχητικά ζητήματα (Haysmith, 1995; Kovacs & Innes, 1990). Το πρώτο είναι η σίτιση των ζώων, καθώς οι τουρίστες τροφοδοτούν τα ζώα με ακατάλληλα τρόφιμα ως εκ τούτου αυτό να οδηγεί σε διατροφικά προβλήματα. Το δεύτερο αφορά το σημείο αλληλεπίδρασης τουριστών και πανίδας, αλληλεπίδραση η οποία εξελίσσεται σε κακομεταχείριση, καθώς η επαφή με τα ζώα δίνει στους επισκέπτες την εντύπωση ότι είναι εκεί για ανθρώπινη και άμεση ικανοποίηση (Figgis, 1994; Haysmith, 1995). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό ανάπτυξης της πανίδας (McArthur, S. and Gardner, T, 1995).

Ο οικοτουρισμός όμως, δεν μένει αδρανής στα προβλήματα που αντιμετωπίζει και των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. (Dimanche & Smith, 1996) Σύμφωνα με μελέτες, στην Ρουάντα για παράδειγμα, το όριο των έξι τουριστών σε οικοτόπους ανά ομάδα καθημερινά, αυξήθηκε σε οκτώ άτομα για να ικανοποιηθεί μεγαλύτερος αριθμός επισκεπτών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να υπάρχουν διαμαρτυρίες για περιορισμένη ορατότητα και συνωστισμό, επιβεβαιώνοντας ότι μεγάλη μερίδα επισκεπτών δυσφορούσε, ενώ οι επιπτώσεις στο περιβάλλον ήταν αυξανόμενες λόγω του μεγαλύτερου όγκου επισκεπτών (Weber, 1993: 143-144). Έτσι, οι τροποποιήσεις στην εξέλιξη του χώρου αναγκαστικά μετατόπισαν τον οικοτουρισμό από το στάδιο εξερεύνησης, στο στάδιο προσπάθειας ανάπτυξης διάρκειας ζωής του προϊόντος τους (Weaver, 1998: 24-25).

Άλλοι μελετητές παρατήρησαν ότι ακόμα και τα πιθανά τοπικά οφέλη από τον οικοτουρισμό μπορούν να οδηγήσουν σε περιβαλλοντικές ζημιές, αν δεν υπάρχει προσεκτικός σχεδιασμός και διαχείριση της ισορροπίας μεταξύ οικολογικών, κοινωνικών και οικονομικών στόχων, παράλληλα η τακτική ανθρώπινη παρουσία μέσα στο άγριο οικοσύστημα μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη του (Das & Chatterjee, 2015).

Προσπάθεια για την αντιμετώπιση των πιο πάνω, προέκυψε και από την αξιολόγηση των φυσικών πόρων του World Wildlife Fund (WWF), χρησιμοποιώντας ένα γεωγραφικό σύστημα πληροφοριών. Το WWF έχει συνθέσει, σε συνεργασία με άλλες οργανώσεις

προσπάθεια να εκτιμηθεί η παγκόσμια βιοποικιλότητα μέσω της λεγόμενης προσέγγισης της «so-called representation», ούτως ώστε να εντοπιστούν τα διακόσια από τα πιο εύθραυστα θαλάσσια και χερσαία οικοσυστήματα του πλανήτη (Sano, 1997: 13).

2.2.Οικοτουρισμός και Οικονομία

Οι (Miller & Tangley, 1991: 153) δήλωσαν ότι: «[α]νεξάρτητα από το αν οι αγορές αποτελούν το κύριο κίνητρο για τον οικοτουρισμό, οφείλουμε να κατανοήσουμε τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η οικονομία στον οικοτουρισμό». Η παρούσα ενότητα σκοπεί να αναφέρει συνοπτικά τις επιπτώσεις του οικοτουρισμού, τόσο θετικές όσο και αρνητικές, όπως εκφράστηκαν στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, τόσο στην τοπική όσο και στην παγκόσμια οικονομία.

Ο οικοτουρισμός έχει οριστεί ως μια από τις κυριότερες πολιτικές στις τουριστικές περιοχές, σε μια προσπάθεια ανάπτυξης και ενίσχυσης των οικονομικών εσόδων (Stratigea & Katsoni, 2015). Τα οικονομικά οφέλη μπορεί να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη δαπανών συντήρησης και λειτουργίας, μέσω διαφόρων χρεώσεων σε εισόδους τουριστικών αξιοθέατων αλλά ακόμα έσοδα μπορεί να είναι και οι εθελοντικές εισφορές και δωρεές. Οι ενέργειες αυτές ενισχύουν τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και διασφαλίζουν τη μακροπρόθεσμη λειτουργία του οικοσυστήματος της κάθε περιοχής (Buckley, Ralf, 2010; Burger, 2000; Hearne & Santos, 2005).

Παράλληλα, οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες βρήκαν τη βέλτιστη λύση στα προβλήματά τους στον οικοτουρισμό, καθώς συνειδητοποίησαν ότι προσφέρει εισόδημα χωρίς κατ' ανάγκη να καταστρέφονται οι φυσικοί πόροι. Πολλές από αυτές τις χώρες προσδιόρισαν τον οικοτουρισμό ως ένα χρήσιμο εργαλείο που εξυπηρετεί την ανάπτυξή τους (Weaver, 2001).

Τα οικονομικά έσοδα που λαμβάνουν οι χώρες ή οι κοινότητες από τον οικοτουρισμό χρηματοδοτούν την ανάπτυξη ή την διατήρηση του προϊόντος τους. (Cater, 1993; Preece, James, & Van Oosterzee, 1995). Μία από τις στρατηγικές εφαρμογής της ανάπτυξης και της

διατήρησης πηγάζει μέσω των αποκαλούμενων, «Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Διατήρησης και Ανάπτυξης» (Brandon, 1996; Weaver, 1998; Dominguez & Bustillo, 1995).

Μέσω αυτών των στρατηγικών στοχεύεται η βιωσιμότητα βοηθώντας την εντατικοποίηση αναπτυξιακών εμπορικών σχεδίων, κινήσεις οι οποίες ενθαρρύνουν τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων και στη βελτίωση της οικονομικής ευημερίας του προορισμού (Simpson, 1995)

Ο οικοτουρισμός φαίνεται επίσης να προωθεί την εργοδότηση των ντόπιων, όμως, η δημιουργία θέσεων εργασίας απαιτεί οικονομική ανάπτυξη, στο πλαίσιο πάντα της αειφορίας και συνάμα της διατήρησης των οικοτόπων (Jalani, 2012). Σε πολλά μέρη του κόσμου, ο οικοτουρισμός έχει πετύχει τον διπλό στόχο του, την εξάλειψη της φτώχειας, με έσοδα και προσφέροντας θέσεις εργασίας στους ντόπιους, αλλά και τη διατήρηση των φυσικών πόρων (Surendran και Sekhar, 2011).

Σε σύνδεση με τα πιο πάνω, οι (Roberts and Thanos, 2003: 30) αναφέρουν ότι ο οικοτουρισμός αναπτύχθηκε ως ένας τρόπος εμπορευματοποίησης των οικολογικών περιοχών, για να δημιουργηθεί απασχόληση στους κατοίκους και να τους επιφέρει εισόδημα. Η οικονομική ανάπτυξη, παίζει καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία θέσεων εργασίας. (Shane & Venkataraman, 2000). Η (Boo, 1992) αναφέρει ότι η αύξηση κεφαλαίων από δαπάνες των επισκεπτών (είσοδος σε πάρκα/οικοτόπους κ.α.), θα δημιουργήσει περισσότερα έσοδα για τις κοινότητες και παράλληλα νέες θέσεις εργασίας.

Η εφαρμογή τελών, μεταξύ άλλων, σε εισόδους πάρκων και οικοτόπων, μπορεί να αποτελέσει χρηματοοικονομική πηγή (Tisdell, 1994:8; Wild, 1994:13). Αυτό ισχύει περισσότερο για τις προστατευόμενες περιοχές όπου οι οικοτουρίστες παρουσιάζονται πρόθυμοι να ξοδέψουν, συμβάλλοντας και αυτοί με την σειρά τους τη στήριξη των οικοτόπων. Οι πέντε μηχανισμοί για συγκομιδή εσόδων από οικοτουριστικές περιοχές είναι τα τέλη, οι πωλήσεις, οι φόροι, οι δωρεές και οι παραχωρήσεις. (Brandon, 1996).

Ωστόσο, ο οικοτουρισμός δεν δημιουργεί μόνο θετικές συνέπειες. Υπάρχει ο κίνδυνος οικονομικής αστάθειας και ατασθαλίας. Αυτό συμβαίνει όταν δεν υπάρχει σωστή ένταξη ή εμπλοκή τοπικών κοινοτήτων στην αναπτυξιακή πολιτική του οικοτουρισμού. (Boo, 1992).

Όμως η μεγαλύτερη ανησυχία στην οικονομία, ελλοχεύει από τον κίνδυνο να μην εξελιχθεί ο οικοτουρισμός σ' ένα νέο μαζικό τουρισμό, καθώς ο οικοτουρισμός γίνεται όλο και ελκυστικότερος στην αναπτυσσόμενη «πράσινη» τουριστική αγορά. (Dimanche & Smith, 1996; Warren & Taylor, 1994). Σύμφωνα με μια μελέτη, το 2004, η αγορά του οικοτουρισμού αυξήθηκε με τον τζίρο του να ανεβαίνει κατά 20% και έπειτα ακολουθεί σταθερή ανοδική πορεία (Fennell, 1999). Ακόμα ένα παράδειγμα της αναπτυσσόμενης τάσης του οικοτουρισμού, επιβεβαιώνεται με έρευνα στη Καραϊβική όπου οι τουρίστες έδειξαν την προτίμηση τους στη φύση παρά στα κρουαζιερόπλοια που έφταναν στο νησί και το ποσοστό διανυκτερεύσεων σε ξενώνες ήταν 18 φορές μεγαλύτερο από αυτό στα κρουαζιερόπλοια (Greenbanking, 2012).

Για να αποτραπεί το σενάριο εξέλιξης του οικοτουρισμού σε μαζικό τουρισμό, πρέπει να καταβληθούν τεράστιες προσπάθειες και στρατηγικές, όπως ο μακροχρόνιος υπολογισμός των αποθεμάτων κεφαλαίου μέσω ενός κατάλληλου λογιστικού πλαισίου, με τεχνικές μέτρησης των ροών, όπως είναι για παράδειγμα οι μέθοδοι κόστους ενός ταξιδιού και η μέθοδος μέγιστης βιώσιμης απόδοσης. (Warren & Taylor, 1994)

2.3. Οικοτουρισμός και Κοινωνία

Όπως και στις δύο προαναφερόμενες ενότητες, η σχέση του οικοτουρισμού με την κοινωνία είναι ως επί το πλείστο θετική, με τον οικοτουρισμό να παρουσιάζει άμεσα και έμμεσα κοινωνικά οφέλη. Ωστόσο και πάλι, αυτή η σχέση δεν παραμένει ελεύθερη από αρνητικές επιπτώσεις (Brandon, 1996: 17-19).

Όπως διαφάνεται από τα όσα πιο κάτω θα αναφερθούν, η δημιουργία θέσεων εργασίας, οι νέες επαγγελματικές ικανότητες, η διεύρυνση των εμπειριών και των κοινωνικών σχέσεων, είναι βασικά οφέλη του οικοτουρισμού στους κατοίκους της κάθε περιοχής. Ταυτόχρονα, ο οικοτουρισμός φέρεται να βοηθά στην επίλυση του βιοποριστικού ζητήματος των κατοίκων, αυξάνοντας για παράδειγμα λόγω του ότι οι κάτοικοι έχουν πλέον τη δυνατότητα να υποστηρίζουν οικονομικά την εκπαίδευση και την μόρφωση των παιδιών τους (Hunt et al., 2015).

Μελέτη στη χερσόνησο Όσα της Κόστα Ρίκα, απέδειξε ότι ο οικοτουρισμός είναι μια οικονομική δραστηριότητα υψηλής αξίας στη χερσόνησο. Η μελέτη βασίστηκε σε εργαζομένους, 58 κατοίκους που εργάζονταν στον τουριστικό τομέα και 12 που δεν εργάζονταν. Επίσης η έρευνα απέδειξε ότι, ο οικοτουρισμός παρέχει σταθερές, καλύτερες αμοιβές εργασίας και περισσότερες ευκαιρίες για πρόοδο, παρά από άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Επιχειρήσεις συνδέουν την ευημερία τους άμεσα ή έμμεσα με τον οικοτουρισμό και όχι από άλλες δημοφιλείς οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής, όπως η ξυλεία, η εξόρυξη χρυσού και τα βοοειδή (Hunt et al., 2015).

Ο (Weaver, 1998: 27) αναφέρει ως θετική επίδραση του οικοτουρισμού, την περηφάνια που νιώθουν οι κάτοικοι στις προσπάθειες που γίνονται για διατήρηση των φυσικών αξιοθέατων της περιοχής τους. Οι (Boo, 1990; Boyd and Butler, 1993: 30), συμμερίζονται την πιο πάνω άποψη καθώς θεωρούν ότι, η εμπλοκή των τοπικών πληθυσμών μπορεί να δημιουργήσει αίσθημα υπερηφάνειας και ιδιοκτησίας και ταυτόχρονα. Αυτό, μπορεί να λειτουργήσει ως αντίδραση των ντόπιων, εάν και εφόσον χρειαστεί, σε επενδύσεις που πλήττουν το περιβάλλον.

Ο (Wallace, 1992: 7) υποστηρίζει ότι ο οικοτουρισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ωφέλιμος στις κοινωνίες που εφαρμόζουν ένα πραγματικά οικολογικό και ηθικό τουρισμό γιατί: α) οι φυσικές περιοχές παρουσιάζονται ως «σπίτι των κατοίκων της περιοχής» και ενισχύεται έτσι η διάθεση για να λειτουργήσουν ευεργετικά β) ελαχιστοποιεί τις αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και την κοινωνία, γ) συμβάλλει στη διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών, στις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων της περιοχής, δ) προσφέρει οικονομικά και άλλα οφέλη στους ντόπιους και μεγιστοποιεί τη συμμετοχή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ε) προωθεί αυθεντικές αμφίδρομες αλληλεπιδράσεις μεταξύ κατοίκων και επισκεπτών, στ) δεν αντικαθιστά παραδοσιακές πρακτικές, καταρτώντας την τοπική οικονομία πιο ισχυρή και λιγότερο ευαίσθητη στις ταχείες αλλαγές και ζ) παρέχει ειδικές ευκαιρίες στους ντόπιους ή στους υπαλλήλους του τουρισμού να χρησιμοποιούν τις φυσικές περιοχές ως μέσο μόρφωσης και εκπαίδευσης.

Όπως διαφαίνεται από τις πιο πάνω αναφορές, η ανάπτυξη του οικοτουρισμού βοηθά στην κοινωνικοπολιτιστική βελτίωση της ζωής. Και πάλι όμως, όταν η τουριστική δραστηριότητα

οδηγεί στην αυξημένη προσέλευση και συγκέντρωση επισκεπτών, εμφανίζονται αρνητικές επιπτώσεις παρόμοιες με αυτές του μαζικού τουρισμού. Ορισμένες εξ'αυτών όπως έχει αναφερθεί στην ενότητα 2.1 της παρούσας μελέτης είναι η αύξηση του εγκλήματος, η πορνεία αλλά και η εκτόπιση από την παράδοση, με αποτέλεσμα η κοινωνία να αποδυναμώνεται (Stem et al., 2003). Σύμφωνα με μελέτες, η Ινδία για παράδειγμα, αντιμετωπίζει το πιο σοβαρό πρόβλημα αποδυνάμωσης της κοινωνίας λόγω, μεταξύ άλλων, της έλλειψης σχεδιασμού ενός στρατηγικού προγράμματος ελέγχου των επισκεπτών (Das, και Chatterjee, 2015). Παράλληλα οι ίδιοι οι κάτοικοι δεν αντέδρασαν, γιατί η αυξημένη ροή επισκεπτών, αύξησε τα έσοδα τους, με αποτέλεσμα την ανεξέλεγκτη δράση των επισκεπτών. Αναφέρεται ότι σε διάσημα πάρκα με τίγρεις, όπως τα εθνικά πάρκα Kanha, Ranthambhore και Corbett, οι επισκέπτες κυνηγούσαν τίγρεις και ελέφαντες με τζιπ για φωτογράφιση, δημιουργώντας σημαντικές επιπτώσεις στην χλωρίδα αλλά και στη συμπεριφορά των ζώων (Banerjee, 2010).

Σημαντική επομένως διαπίστωση είναι ότι ο οικοτουρισμός για να είναι επωφελής, ή τουλάχιστο για να επιφέρει περισσότερες θετικές από αρνητικές επιδράσεις, θα πρέπει να συμμορφώνεται και να σέβεται τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, όπως αυτές αναπτύχθηκαν στην παρούσα μελέτη. Διαφορετικά δεν φαίνεται να υπάρχει κάτι που να αποτρέπει τον οικοτουρισμό από το να μετατρέπεται έμμεσα σε ένα μοντέλο μαζικού τουρισμού ή τουλάχιστο σε ένα μοντέλο που έχει παρόμοιες αν όχι στις ίδιες επιπτώσεις με αυτό.

Πέραν των θετικών και των αρνητικών σημείων, η συμμετοχή της κοινότητας στην ανάπτυξη και την αειφορία της περιοχής τους, υπογραμμίζεται από την ικανότητα των τοπικών κοινοτήτων να επηρεάζουν το αποτέλεσμα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ο οικοτουρισμός λοιπόν, επιτρέπει στις τοπικές κοινωνίες να αποφασίσουν για την δική τους ανάπτυξη. Σημείο θετικό, καθώς οι ίδιοι γνωρίζουν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο ποιες ενέργειες πρέπει να γίνουν για την αειφορία και ανάπτυξη τους (Brandon, 1996, Larsen and Wearing, 1994, Weaver 1998, 2016). Πολλοί μόνιμοι κάτοικοι, οι οποίοι ζουν σε ή κοντά από προορισμούς οικοτουρισμού έχουν την ευκαιρία να βελτιώσουν την ζωή τους, για τους εαυτούς και τα παιδιά τους, γιατί ο οικοτουρισμός όπως αναφέρει πιο πάνω η παρούσα

εργασία, δημιουργεί θέσεις εργασίας, ενισχύει τα εισοδήματα, και βελτιώνει το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων. (Wall, 1997: 483).

Κεφάλαιο 3

Πολιτιστικός και Δημιουργικός Τουρισμός

3.1. Χαρακτηριστικά Πολιτιστικού Τουρισμού

Ο πολιτιστικός τουρισμός εμφανίστηκε επίσης ως αντίδραση στον μαζικό τουρισμό. Η άντληση πληροφοριών για τα μνημεία και την ιστορία της κάθε περιοχής είναι το κύριο χαρακτηριστικό του. Ο πολιτιστικός τουρισμός είναι ένας από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους στην παγκόσμια τουριστική αγορά (Liu, 2014).

Στο παρελθόν, ο πολιτισμός δεν συνδεόταν στενά με τον τουρισμό. Στην Ευρώπη, η πλειοψηφία των πλούσιων ανθρώπων θεωρούσε τις διακοπές ως χρόνο ξεκούρασης και χαλάρωσης, μόνο ένας μικρός αριθμός αυτών ασχολήθηκαν με τον πολιτισμό εφαρμόζοντας περιηγήσεις για συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς σκοπούς. Αυτή η κατάσταση άλλαξε κατά τον 20ό αιώνα, όταν οι τουρίστες απέκτησαν μόρφωση και άρχισαν να αναζητούν νέες εμπειρίες κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Επιπλέον, όλο και περισσότερες περιοχές άρχισαν να αναγνωρίζουν την αξία του πολιτισμού ως ένα δυναμικό μέσο, έτσι εμφανίστηκε, ο πολιτιστικός τουρισμός (Richards & Wilson, 2007).

Ο τουρισμός και ο πολιτισμός πλέον συνδέονται άρρηκτα, έχοντας πλέον μια αμοιβαία επωφελή σχέση, προσδίδοντας έτσι η κάθε περιοχή, ελκυστικότητα στο τουριστικό της προϊόν. Ταυτόχρονα, αυτή η μορφή τουρισμού, παρουσιάζεται να αναβιώνει και ενδυναμώνει τον πολιτισμό της κάθε περιοχής, δημιουργώντας παράλληλα εισόδημα και θέσεις εργασίας (OECD, 2009).

Οι προσπάθειες καθορισμού του πολιτιστικού τουρισμού δεν μπορούν να προσδιοριστούν περιοριστικά. Ο ορισμός του πολιτιστικού τουρισμού, προέρχεται από την επικράτηση τόσο ευρύτερων κοινωνικών όσο και οικονομικών τάσεων, που κυριαρχούσαν στην περίοδο του

«μεταμοντερνισμού» και δημιούργησαν μια ποικιλία όρων που χρησιμοποιήθηκαν, σε βιβλιογραφίες. Ο πολιτιστικός τουρισμός, ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς, ο καλλιτεχνικός τουρισμός και πλήθος άλλων όρων φαίνεται να είναι σχεδόν εναλλάξιμοι στη χρήση τους, αλλά γίνεται σπάνια σαφές εάν οι άνθρωποι μιλάνε για το ίδιο πράγμα. (Richards, 2003).

Σύμφωνα με τον (Richards, 1996), τα πολιτιστικά αξιοθέατα μιας χώρας ή μιας περιοχής θεωρούνται ως φυσικά πολιτιστικά αξιοθέατα υψηλής τουριστικής αξίας. Αυτές οι τοποθεσίες ή τα αξιοθέατα τα οποία θεωρούνται πόλος έλξης των πολιτιστικών τουριστών αφορούν, μεταξύ άλλων, αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, αρχιτεκτονική (ερείπια, διάσημα κτίρια, ολόκληρες πόλεις), τέχνη, γλυπτική, χειροτεχνία, γκαλερί, φεστιβάλ, εκδηλώσεις, μουσική και χορό, θέατρο, ταινίες, μελέτη της τοπικής γλώσσας και λογοτεχνίας, περιηγήσεις, εκδηλώσεις, και θρησκευτικά φεστιβάλ, προσκυνήματα.

Οι (Richards & Munsters, 2010), παρουσιάζουν μια παρόμοια προσέγγιση στην προσπάθειά τους να ταξινομήσουν ένα ευρύ φάσμα πολιτιστικού τουρισμού στην Ολλανδία και το Βέλγιο. Η δεύτερη προσέγγιση των (Richards & Munsters, 2010) είναι εννοιολογική και προσπαθεί να περιγράψει το κίνητρο και τις έννοιες που συνδέονται με την πολιτιστική τουριστική δραστηριότητα. Με βάση αυτή την έννοια, οι πολιτιστικοί τουρίστες μαθαίνουν για το προϊόν και τις δραστηριότητες άλλων πολιτισμών. Οι τουρίστες όλο και περισσότερο επισκέπτονται προορισμούς για να ζήσουν από κοντά τον τρόπο ζωής, την καθημερινή κουλτούρα και τα έθιμα άλλων κατοίκων. Έτσι, οι δυο αυτοί ορισμοί χωρίζονται σε: α) τον «τεχνικό» ορισμό, όλες δηλαδή τις μετακινήσεις προσώπων σε συγκεκριμένα πολιτιστικά αξιοθέατα, όπως κέντρα πολιτιστικής κληρονομιάς, καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, τέχνες και δράματα εκτός της συνήθους κατοικίας τους και β) τον «εννοιολογικός» ορισμός που είναι, η κίνηση των ατόμων προς πολιτιστικά αξιοθέατα μακριά από τη συνήθη κατοικία τους, με πρόθεση να συγκεντρώσουν νέες πληροφορίες και εμπειρίες για την ικανοποίηση των πολιτιστικών τους αναγκών.

Το επίπεδο ενδιαφέροντος για τα πολιτιστικά αξιοθέατα και γεγονότα διαφέρει μεταξύ των ατόμων, έτσι διακρίνονται διάφορες κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών. Παρουσιάζεται

μια ευρεία τυπολογία που είναι ευρέως αποδεκτή από τους ακαδημαϊκούς. Σύμφωνα με αυτή την τυπολογία, οι πέντε τύποι πολιτιστικών τουριστών είναι:

- i. Ο πολιτιστικός τουρίστας με αρκετά κίνητρα,
- ii. ο τουρίστας, ο οποίος επισκέπτεται μόνο τα κύρια τουριστικά αξιοθέατα,
- iii. ο ανέμελος πολιτιστικός τουρίστας (συμβατικό ενδιαφέρον για τον πολιτισμό),
- iv. ο περιστασιακός πολιτιστικός τουρίστας (η επαφή με την κουλτούρα, δεν γίνεται από κύριο ενδιαφέρον) και
- v. ο τυχαίος πολιτιστικός τουρίστας (αν και ο πολιτισμός δεν τον ενδιαφέρει, η επαφή ή η εμπειρία με την κουλτούρα εξιτάρει τον τουρίστα) (Jončić, 2014).

Οι πιο πάνω τύποι μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο βασικές ομάδες. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τους τουρίστες τους οποίους, το κύριο κίνητρο είναι ο πολιτισμός ενώ η δεύτερη προσδιορίζει τους τουρίστες για τους οποίους, ο πολιτισμός είναι κάτι συμπληρωματικό, δευτερογενές ή ακόμη και τυχαίο (Jončić, 2014).

3.1.1. Παραδείγματα σύγχρονου Πολιτιστικού Τουρισμού

Σύμφωνα με τον (Bonink, 1992), ο Σύνδεσμος για τον τουρισμό και την αναψυχή Εκπαίδευσης και Έρευνας (Association for Tourism and Leisure Education and Research-ATLAS) πραγματοποίησε έρευνα μεταξύ των πολιτιστικών επισκεπτών στο Άμστερνταμ και έχει δείξει ότι το σύγχρονο προϊόν που συνδέεται με τον πολιτιστικό τουρισμό έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής απ' ό,τι τα παραδοσιακά «αξιοθέατα και μνημεία», όπως αναφέρονται σε ορισμούς στη βιβλιογραφία. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι επισκέπτες δεν θεωρούν σημαντικά σημεία πολιτιστικού τουριστικού προϊόντος μόνο τα μουσεία και τα μνημεία, όπως το «Rijksmuseum» και το «Anne Frank House». Αντίθετα θεωρούν εξίσου σημαντικά σημεία τις εκδρομές με καραβάκια γύρω από τα κανάλια ή ακόμα και περιηγήσεις με τα πόδια στα κόκκινα φανάρια (Bonink, 1992).

Οι τελευταίες δεκαετίες έχουν αποδείξει τη διεύρυνση του πεδίου των πολιτιστικών επισκεπτών και την ανάπτυξη των δημοφιλών στοιχείων του πολιτισμού παράλληλα με τα πιο παραδοσιακά πολιτιστικά αξιοθέατα. Βάσει των πιο πάνω, η έμφαση στον πολιτιστικό τουρισμό μπορεί να προσδιορίσει μερικές σημαντικές τάσεις. Κάθε τύπος, θεωρεί ότι έχει έναν μοναδικό πολιτισμό στην αγορά για τους τουρίστες και θεωρεί τα πολιτιστικά αξιοθέατα ως το κύριο μέσο για τη σύλληψη οικονομικών οφελών. Επιπλέον, όλο και

περισσότερες εκδηλώσεις και φεστιβάλ αναπτύσσονται ως μέσο προσθήκης πολιτιστικού πακέτου σε δημόσιους χώρους, προσθέτοντας ελκυστικότητα στις περιοχές, ιδιαίτερα εκτός τουριστικής περιόδου (Getz, 2008).

Η αυθεντική κληρονομιά πολιτιστικών τουριστικών σημείων έχει τώρα διευρυνθεί σε όλες τις πτυχές του πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένης της λαϊκής μουσικής, της γαστρονομίας και ακόμη την οντότητα ολόκληρων περιοχών. Στη δεκαετία του 1980, υπήρξε μια θεαματική επέκταση στα βιομηχανικά αξιοθέατα κληρονομιάς, και τη δεκαετία του 1990 παρατηρείται μια έντονη ανάπτυξη στους «δημοφιλούς πολιτισμούς», όπως το σπίτι του Paul McCartney. Η πολιτική αυτή ακολουθείται συνήθως σε περιοχές με λιγότερους προεξέχοντες ιστορικούς χώρους (White House Conference on Travel and Tourism, 1995).

Η ταχεία αύξηση προς τα πολιτιστικά αξιοθέατα, η οποία άρχισε από τη δεκαετία του '80 σηματοδοτήθηκε από την εμφάνιση ενός νέου μεταμοντέρνου στυλ έλξης (Richards, 1996b, Velazquez Cortes, 1996). Σε αυτό το σημείο ο πολιτιστικός τουρισμός, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην εμφάνιση του κτιρίου παρά το περιεχόμενό του και την ιστορία του. Παραδείγματα περιλαμβάνουν τα κέντρα κληρονομιάς, όπως το «Jorvik», το «Viking Centre» στο York και μουσεία όπως το μουσείο «Coca Cola» στην Ατλάντα και το μουσείο «Designh» στο Λονδίνο (Zuzanek, 1992).

Η παγκοσμιοποίηση ενίσχυσε την ζήτηση και την προσφορά στον πολιτιστικό τουρισμό. Οι πολιτισμικές μορφές καθίστανται ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένες μέσω της βελτίωσης των συγκοινωνιών, της ολοκληρωτικής παγκόσμιας οικονομίας και την επιρροή του τουρισμού στην ζωή των πολιτών. Διεθνώς διάσημα μουσεία έχουν αρχίσει να αναπτύσσουν θυγατρικά σε άλλες περιοχές ή ακόμα και σε άλλες ηπείρους. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί τώρα να επισκεφθεί το «Museum Guggenheim» στην αυθεντική του θέση ή να επισκεφθεί το «Museum Mile», το οποίο δημιουργήθηκε με βάση το Guggenheim, απέναντι από το Central Park στη Νέα Υόρκη ή στο κέντρο της πόλης Soho ή στη Βενετία ή και στο Μπιλμπάο της Ισπανίας (Ritzer, 1996).

3.1.2 Η σχέση της Βιώσιμης Ανάπτυξης με τον Πολιτιστικό Τουρισμό

Ο πολιτιστικός τουρισμός συμβάλλει στην βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των πολιτιστικών κοινοτήτων ή μπορούμε να πούμε ότι ο πολιτιστικός τουρισμός στηρίζεται στην αειφορία για την ανάπτυξη του. Ο πολιτισμός συγκαταλέγεται στις στρατηγικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Προσφέρει στις κοινότητες οικονομική ανάπτυξη και συνεισφέρει αποτελεσματικά στην δημιουργία θέσεων εργασίας, στην αντιμετώπιση της φτώχειας, στη βελτίωση της εκπαίδευσης, αλλά και στην εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού (Μενδώνη, 2017). Επιπλέον, ο πολιτιστικός τουρισμός συνάδει με την αειφόρο ανάπτυξη καθώς οι στρατηγικές του ρυθμίζονται με την διασφάλιση των φυσικών πόρων. (Μαρίνη, 2008: 9)

Η τοπική οικονομία ενισχύεται με την ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων που έχουν σχέση με τον πολιτιστικό πολιτισμό, με αντιμετώπιση της εποχικότητας, και παράλληλα με την αισθητή μείωση της ανεργίας. Οι νέες θέσεις εργασίας, προορίζονται και για τις ευπαθείς ομάδες, αποτέλεσμα το οποίο οδηγεί στην μείωση της κοινωνικής ανισότητας (Παυλογεωργάτος & Κωνσταντόγλου, 2005).

Παράλληλα, μεγάλος αριθμός επενδυτών επιδεικνύει ενδιαφέρον για να επενδύσει σε περιοχές που προάγουν τον πολιτιστικό τουρισμό, επιχειρήσεις ακόμα και διεθνούς βεληνεκές. Οι επενδύσεις αυτές έχουν να κάνουν με την αναβάθμιση των υποδομών και των μέσων συγκοινωνιών. Ταυτόχρονα, συνεισφέρουν κεφάλαια στον εκσυγχρονισμό δημόσιων χώρων και βοηθούν στην αναβάθμιση των υποβαθμισμένων περιοχών (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009).

Η τοπική πολιτιστική κληρονομιά, τα ήθη και τα έθιμα της περιοχής προβάλλονται με διάφορες εκδηλώσεις μεγάλης εμβέλειας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι κάτοικοι της περιοχής να νιώθουν το αίσθημα της ιδιοκτησίας και της συμμετοχικότητας στα πολιτιστικά δρώμενα της τοπικής κοινότητας (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009). Ο σεβασμός των πολιτιστικών αξιών και η συμμετοχικότητα αποτελούν βασικές αρχές του βιώσιμου τουριστικού προτύπου. (Malhado et al., 2014).

Η διοργάνωση φεστιβάλ, συμβάλλει σημαντικά στην ενίσχυση του πολιτιστικού προϊόντος. Τα φεστιβάλ, προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών και σε συνδυασμό με το «city break ή τουρισμός πόλεων», δίνουν την επιλογή στους τουρίστες να επιλέξουν κάτι διαφορετικό

από τον παραδοσιακό τουρισμό. Ο πολιτιστικός τουρισμός αυξάνει την ελκυστικότητα για πιθανότερα έσοδα. Τα πιο γνωστά φεστιβάλ είναι τα καλλιτεχνικά, κινηματογράφου, θεάτρου, χορού, μουσικής ή και συνδυασμός. Τα φεστιβάλ, ακολουθούν ανοδική πορεία στις προτίμησες των κοινοτήτων και των επισκεπτών συντελώντας θετικά στην αειφορία της περιοχής (Getz, 1991).

Όμως, όλες οι ενέργειες οι οποίες συντελούνται υπέρ της αειφορίας, αν δεν τύχουν σωστού χειρισμού, ίσως προκαλέσουν το αντίθετο αποτέλεσμα, τόσο στο πολιτιστικό κομμάτι όσο και στο περιβάλλον. Η παρουσία του εναλλακτικού τουρισμού, θέτει σε κίνδυνο την κουλτούρα και την πολιτισμική αξία καθώς εμπορευματοποιεί τα πολιτισμικά αγαθά (Richards, 2005).

Οι δραστηριότητες επίσης του πολιτιστικού τουρισμού, αλλοιώνουν και υποβαθμίζουν το οικιστικό περιβάλλον, αρχιτεκτονικά σημεία και πολιτιστικά μνημεία φθείρονται, αλλοιώνοντας την κοινωνικό - οικονομική κατάσταση της περιοχής (Πασχαλίδης, 2002). Ταυτόχρονα, το φυσικό περιβάλλον, μένει εκτεθειμένο στην περιβαλλοντική ρύπανση λόγω της κατάχρησης των φυσικών πόρων, αλλοιώνοντας τα οικοσυστήματα (Παυλογεωργάτος & Κωνσταντογλου, 2005).

Παρόμοιο πρόβλημα με το μοντέλο του οικοτουρισμού μπορεί να παρουσιάσει και η εναλλακτική μορφή παραδοσιακού τουρισμού, η οποία ελλοχεύει κινδύνους αν μοιάσει στον μαζικό τουρισμό, καθώς οι διάσημοι χώροι προσελκύουν μεγάλους αριθμούς τουριστών, υποβαθμίζοντας την ποιότητα της εμπειρίας του τουρίστα (OECD, 2009). Πολιτιστικοί προορισμοί, ακολουθούν παρόμοιες τακτικές και στρατηγικές με τον μαζικό τουρισμό, με αποτέλεσμα να φαίνονται ίδιοι στα μάτια των τουριστών. Για αυτό πρέπει ο πολιτιστικός τουρισμός να μην ξεφεύγει από τις αρχές της αειφορίας (Evans, 2009).

3.2. Η στροφή στο Δημιουργικό Τουρισμό

Οι πολιτιστικοί τουρίστες εξελίσσονται σε πιο δραστήριοι και δημιουργικοί, έτσι ο πολιτιστικός τουρισμός αναγκάζεται να γίνει πιο δημιουργικός, ούτως ώστε να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της τουριστικής αγοράς. Ο δημιουργικός τουρισμός, συμβάλει

στην απόλαυση της τουριστικής εμπειρίας, με μια διαφορετική ματιά, συνδυάζοντας τον τουρισμό, με την οικονομία, κοινωνία και πολιτιστική ανάπτυξη. Ο επισκέπτης έχει την ευκαιρία να συμμετάσχει ενεργά σε μαθήματα κατασκευών, εργαστήρια, να αντλήσει γνώσεις και παιδεία καλλιεργώντας τον εαυτό του, καλύπτοντας έτσι το κομμάτι της συμμετοχικότητας του βιώσιμου τουρισμού (Richards & Willson, 2007).

Οι αλλαγές στην πολιτιστική ανάπτυξη αρχίζουν γενικά να επηρεάζουν την αγορά του πολιτιστικού τουρισμού. Οι προορισμοί που προηγουμένως βασίζονταν σε μια αρκετά στατική προσφορά πολιτιστικού προϊόντος στρέφονται τώρα προς την δημιουργική διαδικασία, ως μέσω δημιουργίας καινοτόμου τουριστικού προϊόντος. Ο δημιουργικός τουρισμός έχει τη δυνατότητα να αξιοποιεί τις τοπικές δεξιότητες, εμπειρίες, παραδόσεις και να δημιουργήσει νέες δραστηριότητες. Για παράδειγμα, ο δημιουργικός τουρίστας αν το επιθυμεί, μπορεί να μάθει για: i) τέχνες και χειροτεχνία, ii) σχέδιο, iii) γαστρονομία, iv) υγεία και θεραπεία, v) γλώσσες, vi) πνευματικότητα, vii) φύση, viii) αθλητισμό (Smith and Puczko, 2008). Η ελκυστικότητα της δημιουργικής ατμόσφαιρας και το περιεχόμενο της κάθε δραστηριότητας, προέκυψε από την απαίτηση και αυξανόμενη ανάγκη των τουριστών (Richards, 2010). Παράλληλα, το σημαντικότερο πλεονέκτημα του δημιουργικού τουρισμού για τον προορισμό επίσκεψης, είναι ότι του παρέχει ένα νέο μέσο για να προβληθεί και να ενισχύσει το τουριστικό προϊόν της περιοχής σε σύγκριση με εκείνο των ανταγωνιστών του (Smith and Puczko, 2008).

Ο πολιτιστικός τουρισμός πλέον, δεν παρουσιάζεται από τη στενή οπτική γωνία ενός απλού πολιτιστικού προορισμού, αλλά με μια διευρυμένη οπτική ματιά, δημιουργική με πολλές τουριστικές δραστηριότητες, αναδύοντας τη δημιουργικότητα ως δύναμη για την ανάπτυξη του τουρισμού (Wurzburger et al., 2010). Σχέση μεταξύ τουρισμού και δημιουργικότητας, εστιασμένη στην συνεργασία ντόπιων και τουριστών. Οι τουρίστες συμμετέχουν σε εργαστήρια εκμάθησης και εκπαίδευσης της ανάλογης δραστηριότητας, αντλώντας γνώσεις και δεξιότητες (Binkhorst και Dekker, 2009). Η μετάβαση από τον παραδοσιακό πολιτιστικό σε δημιουργικό πολιτιστικό τουρισμό ήταν επομένως αναγκαία (Richards, 2010).

3.2.1. Η σχέση της Βιώσιμης Ανάπτυξης με το Δημιουργικό Τουρισμό

Η δημιουργικός τουρισμός, όπως προαναφέρεται, εμφανίστηκε για να επαναπροσδιορίζει τον πολιτιστικό τουρισμό, παρουσιάζοντας μια πιο ουσιαστική εμπειρία (Tan, Luh and Kung, 2014). Ουσιαστικά αποτελεί αντίδραση στον πολιτιστικό τουρισμό, καθώς οι τουρίστες αναζητούν πλέον πιο διαδραστικές εμπειρίες. (Richards & Raymond, 2000). Η κατανόηση των γενικών τάσεων και η στόχευση της αγοράς, όπως γίνεται πιο πάνω, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των αρχών του βιώσιμου τουρισμού. Στόχευση, η οποία προωθεί προϊόντα, βασισμένα στα εγγενή στοιχεία της κάθε κοινότητας. (Malhado et al., 2014).

Ο δημιουργικός τουρισμός ως ορισμός, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά από τους (Richards και Raymond, 2000: 18) που αναφέρουν ότι είναι ο τουρισμός που προσφέρει στους τουρίστες την ευκαιρία να αναπτύξουν τις ικανότητες τους και την δημιουργικότητα τους, με την άμεση συμμετοχή τους σε μαθήματα δραστηριοτήτων, χαρακτηριστικών του προορισμού όπου πραγματοποιούνται. Η σχέση του δημιουργικού και βιώσιμου τουρισμού σε αυτό το σημείο φαίνεται από την προσπάθεια ενίσχυσης της εμπειρίας. Οι άνθρωποι χρειάζονται κίνητρα για να επιλέξουν την τοποθεσία επίσκεψής τους, κίνητρα για αναζήτηση εμπειριών που δεν θα μπορούσαν να ζήσουν στον τόπο διαμονής τους. Αυτό παράλληλα, κάνει πιο ελκυστικό το τουριστικό πακέτο της κάθε περιοχής. (Malhado et al., 2014).

Ο (Raymond, 2007: 145) και οι (Jelincic & Zuvella, 2012: 88), αναφέρουν ως κύρια χαρακτηριστικά του δημιουργικού τουρισμού την συμμετοχικότητα, τις «αυθεντικές» εμπειρίες, με την άμεση επαφή τοπικών πολιτισμών και επισκεπτών. Χαρακτηριστικό επίσης του δημιουργικού τουρισμού, είναι η βιωσιμότητα. Η ουσία λοιπόν, του δημιουργικού τουρισμού βρίσκεται στις βιώσιμες δραστηριότητες και εμπειρίες, αυτοπραγμάτωσης και αυτοέκφρασης, μεταξύ ντόπιων και τουριστών (Richards and Marques, 2012).

Η επιτυχημένη βιώσιμη ανάπτυξη στηρίζεται στην αυθεντικότητα, στοιχείο που ο δημιουργικός τουρισμός παρέχει (Ex and Lengkeek, 1996). Πέραν από την απτή κληρονομιά του πολιτιστικού τουρισμού, η εννοιολογική αυθεντικότητα περνά από το στάδιο διαπραγμάτευσης μεταξύ επισκέπτη και κοινότητας, καθώς ο κάθε ένας, παίζει τον δικό του ρόλο στην δημιουργία πολιτιστικών εμπειριών (Richards, 2011).

Η δημιουργικότητα γεννά νέες πολιτισμικές μορφές, είναι σε θέση να αναπτύξει καινοτόμα πολιτιστικά προϊόντα, να θρέψει την πολιτιστική οικονομία και ν' ανταπεξέλθει παράλληλα στις απαιτήσεις των επισκεπτών (Amin & Thrift, 2002: 125). Πέραν της οικονομίας, η δημιουργικότητα έχει τη δυναμική να τονώνει την κοινωνία και τον πολιτισμό, καθώς η δημιουργική δραστηριότητα, αντλεί τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τη μετάδοση γνώσεων στους επισκέπτες (Campbell, 2011). Οι δημιουργικές στρατηγικές των περιοχών μπορούν παράλληλα να καθοδηγήσουν ή να καλλιεργήσουν τη δημιουργικότητα και των ιδίων των πολιτών τους, αφού εμπλέκονται και οι ίδιοι στην όλη διαδικασία (Sepe, 2010).

Η βιωσιμότητα στηρίζεται στην προστιθέμενη αξία. Στα στοιχεία λοιπόν και τα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής, προστίθεται αξία βοηθώντας έμμεσα την τοπική οικονομία (Malhado et al., 2014). Κάθε προορισμός έχει ένα μοναδικό συνδυασμό δεξιοτήτων, κοινωνικού κεφαλαίου, γνώσης, ατμόσφαιρας και περιουσιακά στοιχεία, τα οποία δημιουργούν τις καταλληλότερες συνθήκες για δημιουργικές δραστηριότητες (Richards and Raymond, 2000). Μια ιδιαίτερη και μοναδική δημιουργική παράδοση μπορεί μερικές φορές να καταστήσει μια τοποθεσία ξεχωριστή από κάποια άλλη, έτσι δημιουργεί περισσότερα ποσοστά επίσκεψης του δικού της προορισμού. (Morel, 2009).

Κεφάλαιο 4

Βιώσιμος ή Αειφόρος Τουρισμός και Νέες Θέσεις Εργασίας

Ο βιώσιμος τουρισμός αποτελεί την κινητήρια δύναμη για δημιουργία θέσεων απασχόλησης, για οικονομική και βιώσιμη ανάπτυξη (International Labor Organization, 2016). Όπως προαναφέρθηκε, τόσο ο οικοτουρισμός όσο και ο πολιτιστικός και δημιουργικός τουρισμός, όταν ακολουθούν τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας, αλλά και οικονομική ανάπτυξη.

Η προώθηση βιώσιμου και κοινωνικά υπεύθυνου τουρισμού, συνδέεται άρρηκτα με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως είναι ο οικοτουρισμός και ο πολιτισμικός και δημιουργικός τουρισμός που αναλύθηκαν ανωτέρω. Αυτό που πρέπει να γίνει, είναι η ενίσχυση των δεσμών του τομέα με συναφείς τομείς της αλυσίδας εφοδιασμού του (π.χ. γεωργία, χειροτεχνία, μεταφορές, υποδομές, κατασκευές), υποστηρίζοντας και προωθώντας τοπικές πηγές. Επίσης θα πρέπει να ενισχυθούν οι πρωτοβουλίες για την προώθηση δημιουργίας θέσεων απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των αγροτικών περιοχών, συμβάλλοντας παράλληλα στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, στη μείωση της φτώχειας, της περιφερειακής ολοκλήρωσης και της αύξησης των τοπικών εισοδημάτων.

Σύμφωνα πάντα με τον (International Labor Organization, 2016), ο τουρισμός συμβάλλει σημαντικά στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, ιδίως για την νεολαία. Παράλληλα, ο τουρισμός μπορεί να οδηγήσει στη μείωση της φτώχειας, στην προώθηση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και της αξιοπρεπούς εργασίας. Ωστόσο, εάν ο τουρισμός δεν σέβεται τους τοπικούς πολιτισμούς και είναι ανεξέλεγκτος, μη βιώσιμος ή μη κοινωνικά υπεύθυνος, μπορεί επίσης να έχει αρνητικό αντίκτυπο στις τοπικές κοινότητες, την κληρονομιά τους και το περιβάλλον, δημιουργώντας ανισότητες.

Από μόνο του το εργατικό δυναμικό της τουριστικής βιομηχανίας, μπορεί να συμβάλει και αυτό με τη σειρά του στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Μέχρι το 2030, θα εφαρμόζονται πολιτικές για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας και παράλληλα θα προωθηθεί ο τοπικός πολιτισμός και τα προϊόντα του. Ο στόχος είναι η διασφάλιση βιώσιμων μοντέλων κατανάλωσης, παραγωγής και διατήρησης των φυσικών πόρων.

Μετά τη ραγδαία αύξηση του τουριστικού τομέα, όσον αφορά τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και τη συμβολή του στο ΑΕΠ της κάθε χώρας στις τελευταίες δεκαετίες, η σύνοδος Υπουργών Τουρισμού των G20 το 2010, τοποθέτησε τον τουρισμό στην κορυφή της παγκόσμιας ατζέντας, συζητώντας για τις ευκαιρίες και τις προκλήσεις στον τομέα του τουρισμού.

Επίσης, ο πιο πάνω στόχος μπορεί να επιτευχθεί με την ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου και των συλλογικών αποφάσεων. Αυτά μπορούν να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας, τις προοπτικές σταδιοδρομίας και την ασφάλεια της εργασίας προς όφελος των εργαζομένων και διευκολύνοντας παράλληλα τις επιχειρήσεις ούτως ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν καλύτερα στις ανάγκες και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Επενδύοντας στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, την επαγγελματική εκπαίδευση, κατάρτιση και βελτιώνοντας τις συνθήκες εργασίας, ανεβαίνει η ποιότητα των υπηρεσιών του τομέα, έχοντας κατά νου ότι το επίπεδο δεξιοτήτων, ο επαγγελματισμός, η δέσμευση, η πίστη και τα «soft skills» των εργαζομένων είναι καθοριστικής σημασίας.

4.1.Θέσεις Εργασίας και Νεολαία

Σύμφωνα με τον (World Travel & Tourism Council, 2019: 1) ο ταξιδιωτικός και τουριστικός τομέας είναι ένας από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς σε όλο τον κόσμο, παρέχοντας ευκαιρίες σε εξειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, καθώς και για άλλες ομάδες που ενδέχεται να δυσκολεύονται να βρουν εργασία. Ο Καναδάς κατέχει ηγετική θέση στην απασχόληση των νέων στον τουρισμό. Το ποσοστό απασχόλησης των νέων στον τουρισμό, όσο και στο σύνολο της οικονομίας, μειώθηκε οριακά κατά την

τελευταία δεκαετία (2007-2017) σε πολλές χώρες. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω των διαρθρωτικών αλλαγών, όπως η γήρανση του πληθυσμού, το ότι οι νέοι επιλέγουν να παραμένουν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, αλλά και την επιλογή των εργοδοτών να προσπαθούν να διατηρούν το εργατικό τους δυναμικό και όχι να προβαίνουν σε νέες προσλήψεις.

Όμως η απασχόληση και η κατάρτιση των νέων σχετικά με τον τουρισμό, συμβάλλει στην ειρήνη, στην μείωση της φτώχειας, ενισχύει την βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη και αναπτύσσει σχετικές δεξιότητες και γνώσεις για το μέλλον. Οι δημογραφικές αλλαγές, κυρίως το αυξημένο προσδόκιμο ζωής, και οι νέες τεχνολογίες, θα ενισχύουν περαιτέρω τον ανταγωνισμό για την απασχόληση των νέων. Στο πλαίσιο αυτό, η συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα θα είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος που θα προωθεί ένα ταλαντούχο εργατικό δυναμικό.

Οι πολιτικές στήριξης της απασχόλησης των νέων στον τομέα των τουριστικών, επιδιώκουν την άμεση επίδραση για κατάρτιση υψηλής ποιότητας, το οποίο θα αποτελεί ενισχυτικό κίνητρο για τη διεκδίκηση θέσεων εργασίας. Οι πολιτικές με πιο έμμεση επιρροή, στηρίζουν και προωθούν την ενίσχυση των δεξιοτήτων, απαραίτητο συστατικό στο κομμάτι του ανθρώπινου δυναμικού.

Ο εναλλακτικός τουρισμός, όπως προαναφέρεται στην έρευνα, καθορίζεται από την αρχή της βιωσιμότητας, στα πλαίσια ενός ανταγωνιστικού πεδίου της τουριστικής αγοράς και της οικονομίας, με απαραίτητη προϋπόθεση, να μην γεννιούνται αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και τη φύση. Εναλλακτικός τουρισμός και βιωσιμότητα, ακολουθούν την ίδια κατεύθυνση. Βασικά τους χαρακτηριστικά είναι η ενίσχυση της απασχόλησης και η δημιουργία εισοδήματος στις τοπικές κοινωνίες. (World Travel & Tourism Council, 2019)

Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι γεννηθείς από το 1990 μέχρι το 2010, ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και έχουν υψηλό αίσθημα προστασίας και ευθύνης απέναντι στους φυσικούς πόρους (Max Mihelich, 2013), βασικά στοιχεία εφαρμογής του εναλλακτικού και βιώσιμου τουρισμού.

4.1.1. Δεξιότητες και Προτιμήσεις για ένταξη της Νεολαίας στο εργατικό Δυναμικό

Σε μελέτη που διεξήγαγε ο (Dan Schawbel, 2014), η ηλικιακή ομάδα, από 20 μέχρι 40 ετών τείνει να είναι πιο επιχειρηματική, αξιόπιστη, ανεκτική και λιγότερο υποκινούμενη από τα χρήματα. Είναι υποστηρικτές δημιουργίας νέων εμπειριών, πιο ρεαλιστές και αισιόδοξοι για ένα καλύτερο μέλλον, χαρακτηριστικά τα οποία μπορεί να αξιοποιήσει η τουριστική βιομηχανία (π.χ. εναλλακτικός τουρισμός).

Νέοι οι οποίοι γεννήθηκαν στη δεκαετία του '90, τα επαγγελματικά τους προσόντα έχουν βάση το διαδίκτυο, τα έξυπνα τηλέφωνα, τους φορητούς υπολογιστές, εδραιώνοντας σε παγκόσμιο επίπεδο το κοινωνικό τους δίκτυο. Έτσι, οι καινοτόμες ιδέες και πρακτικές φτάνουν πιο εύκολα στο δικό τους κόσμο, στον κόσμο μιας τεχνολογικά προηγμένης γενιάς. Πιο πάνω (βλ. οικοτουρισμός, πολιτιστικός και δημιουργικός τουρισμός) αναφέρθηκαν πάρα πολλά παραδείγματα, από όλες τις ηπείρους. Παραδείγματα αποτελεσματικά και μη. Ο σύγχρονος κόσμος των νέων μπορεί πλέον να τα φιλτράρει με άνεση και σχετική ευκολία, για να δημιουργήσει καινοτόμες και επιτυχημένες στρατηγικές (Bascha, 2011).

Αποτελούν την γενιά με τα καλύτερα τεχνικά γνωρίσματα στην ιστορία. Αποτέλεσμα του υψηλού επιπέδου χρήσης της τεχνολογίας, είναι ότι την χρησιμοποιούν καθημερινά και συνεχώς. Ως αποτέλεσμα, παρουσιάζουν γρήγορα αποτελέσματα στους στόχους τους και δεν αφιερώνουν μεγάλο χρονικό διάστημα για να εφαρμόσουν αυτό που θέλουν (Glass A., 2007).

Εκτός από το ότι τεχνολογικά είναι η πιο καταρτισμένη γενιά, θεωρείται επίσης μια από τις πιο μορφωμένες. Η γενιά αυτή επιζητεί προκλήσεις, θέλει απαραίτητα να επιτύχει, πλησιάζει εκείνους που θα προωθήσουν την επαγγελματική τους ανάπτυξη, προσπαθεί να κάνει τη διαφορά, ενδιαφέρεται να δημιουργήσει νέες εμπειρίες και θέλει να μετρηθεί η επιτυχία της (Eisner 2005).

Η ηλικιακά αυτή ομάδα είναι η πιο μορφωμένη γενιά όσον αφορά τα γνωρίσματα άλλων πολιτισμών και είναι η πιο τεχνολογικά προηγμένη γενιά. Παράλληλα διαθέτουν ένα ευθύ

τρόπο επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης. Αυτό αποτελεί ζωτικό κομμάτι της ζωής τους (Eisner 2005: 6).

Με βάση τη μελέτη της (Bascha, 2011), οι νέοι προτιμούν τη διαφάνεια, έχουν αυτοπεποίθηση και ευελιξία στον εργασιακό τους χώρο. Οι απαντήσεις και η έρευνα τους σε εφαρμογή στρατηγικών δεν είναι επιπόλαια. Ενημερώνονται, διασταυρώνουν και στο τέλος παραδίδουν μια τελική, ολοκληρωμένη πρόταση. Ο (Max Mihelich, 2013) αναφέρει ότι επιδιώκουν να αποδείξουν στον εαυτό τους και να κερδίσουν αναγνώριση. Έτσι δημιουργείται το κίνητρο για εκπλήρωση των στόχων τους και κατ' επέκταση να επωφεληθούν οι εργοδότες ή οι οργανισμοί που τους εργοδοτούν.

Επίσης, οι νέοι έχουν το «θράσος» και επιδιώκουν οι διευθυντές να ακούσουν τις ιδέες τους και απαιτούν να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη. Επίσης, θέλουν να εργαστούν για έναν έντιμο ηγέτη και ζητούν έμμεσα να μην κρύβουν πληροφορίες από αυτούς, καθώς το νεαρό της ηλικίας τους δεν αποτελεί δικαιολογία. (Smith Al., 2013) Παράλληλα, προτιμούν το περιβάλλον εργασίας το οποίο συμμετέχουν να τους προσφέρει ευκαιρίες μάθησης και επαγγελματικής ανάπτυξης. Ακόμα ένα χαρακτηριστικό τους, το οποίο μπορεί να συνδυαστεί με τον οικοτουρισμό, πολιτιστικό και δημιουργικό τουρισμό, είναι η επιθυμία τους να εργάζονται σε ένα οργανισμό, ο οποίος έχει άμεση επαφή με την κοινωνία, επαφή συνεργασίας με τους τοπικούς πληθυσμούς και κοινωνικής ευθύνης, δημιουργώντας γνήσιους δεσμούς με τις κοινότητες (Nicola Middlemiss, 2015).

Οι νέοι άνθρωποι έχουν υψηλή ανεκτικότητα για όλους τους τύπους καινούργιων τουριστικών εμπειριών και αυτό γιατί είναι περισσότερο δεκτικοί στις νέες ιδέες και λιγότερο επιρρεπείς σε παλιές αντιλήψεις (Goldgehn, 2004: 24). Ενδιαφέρονται συνήθως για νέους τουριστικούς προορισμούς και νέες τουριστικές εμπειρίες. (Yrle A., Hartman S., Payne D., 2005). Ταυτόχρονα ενθαρρύνουν εναλλακτικές διαδικασίες και συστήματα προσαρμοσμένα στην αλληλεπίδραση και στην ανταλλαγή ιδεών (Sheahan 2005).

Η γενία από το 1980 μέχρι το 1990, ή αλλιώς «η γενιά Υ» (Preston, 2007) διαθέτει πολύπλευρες πολιτιστικές γνώσεις, τις κατάλληλες ικανότητες και σύγχρονες δεξιότητες. Τα πιο πάνω χαρακτηριστικά έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον εργοδοτών με όραμα, οι οποίοι ειδικεύονται στον τουρισμό και τη φιλοξενία. Επίσης, είναι πολύ πιο δημιουργικοί

από οποιαδήποτε άλλη γενιά, χαρακτηριστικό το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί στον δημιουργικό τουρισμό (Guerrier, 1999).

Ο τομέας της φιλοξενίας και του τουρισμού περιλαμβάνει υψηλό βαθμό προσωπικής επαφής πρόσωπο με πρόσωπο και η εργασία στον κλάδο παραδοσιακά σχετίζεται με την εξυπηρέτηση (Guerrier 1999). Δυστυχώς, θεωρείται συχνό φαινόμενο η κακή μεταχείριση από τους εργοδότες και η περιφρόνηση από τους πελάτες, όμως υπάρχει μεγάλη προοπτική ανέλιξης, η οποία ενισχύει την πρόκληση για τους νέους (Baum, 1995: 122).

Αξίζει να τονιστεί ότι, η νέα πελατειακή βάση θα είναι η ίδια η νεολαία. Άρα οι νέοι υπαλλήλοι μπορούν να ετοιμάσουν πιο εύκολα αυτή τη βάση. Μπορούν να την καθοδηγήσουν στα μέτρα τους. Μπορούν να καθοδηγήσουν νέες μορφές τουρισμού και να δημιουργήσουν ένα νέο είδος επισκέπτη. Ως εκ τούτου, υποστηρίχθηκε ότι η γενιά, η οποία είναι τώρα 30 έως 35 χρονών, γίνεται πιο παραγωγική εάν ένας χώρος εργασίας προσφέρει εναλλακτικές δραστηριότητες στον χώρο εργασίας του (Eisner 2005: 9). Εάν μια επιχείρηση ή οργάνωση πράξει αυτό, τότε οι νέοι γίνονται και πιο παραγωγικοί. Τα ψηφιακά συστήματα κατάρτισης είναι πολύ πιο εύκολα προσβάσιμα από αυτή τη γενιά και τα ακαδημαϊκά προγράμματα καθοδήγησης πολύ πιο εύκολα για δική τους χρήση. Όλα αυτά οδηγούν στην ανάγκη δημιουργίας σύγχρονων αντιλήψεων, παράλληλα με τις παραδοσιακές μεθόδους (Eisner 2005; Sheahan 2005).

Ο (Preston, 2007), παρουσιάζει μια σειρά από απόψεις διευθυντών ανθρωπίνου δυναμικού της τουριστικής βιομηχανίας της Αυστραλίας για τους εργαζόμενους της «γενιάς Y». Οι 13 από τους 17, οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα είχαν θετική και παρόμοια άποψη. Οι πλείστοι νέοι της προαναφερόμενης γενιάς, συνήθως έχουν τεχνολογικές ικανότητες πολύ πιο προχωρημένες από ότι χρησιμοποιείται στο χώρο εργασίας τους (Reynol & Mastrodicasa 2007). Η πρόκληση για τους οργανισμούς είναι να καταφέρουν να αξιοποιήσουν τις τεχνολογικές δεξιότητες του νέου εργατικού δυναμικού. Στις συζητήσεις και τις συνεντεύξεις της έρευνας, ήταν σαφές, ότι μόνο ένας μικρός αριθμός επιχειρήσεων είχε ισχυρό προβάδισμα σε θέματα τεχνολογίας από ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις. Οι εργοδότες, οι οποίοι ήταν πιο εξελιγμένοι, χρησιμοποιούσαν την τεχνολογία για να

προσελκύσουν άτομα, τα οποία ειδικεύονται σε αυτό το κομμάτι, δηλαδή τους νέους (Preston, 2007).

Η ομαδική δουλειά, οι ειδικά διαμορφωμένοι χώροι και όλα τα σχετικά που δημιουργούν το αίσθημα συνεργασίας, στις νεανικές ομάδες, παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, γιατί όπως προαναφέρθηκε, οι νέοι προωθούν την συνεργασία και την ανταλλαγή ιδεών. Ο (Sheehan, 2005) υποστηρίζει ότι αυτά τα χαρακτηριστικά πρέπει να ενθαρρυνθούν στον εργασιακό χώρο. Ενέργειες όπως αυτές, δείχνουν την εμπιστοσύνη των εργοδοτών στους νέους ηλικιακά υπαλλήλους. Ένα άλλο ξενοδοχείο για να ανταποκριθεί στις προτιμήσεις των νέων, εισήγαγε γυμναστήριο, τηλεόραση τελευταίας τεχνολογίας αλλά και διάφορα μέσα χαλάρωσης. Μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν αυτά τα μέσα κατά τη διάρκεια της άδειας τους, ή πριν ή μετά από τη δουλειά, όπως προτιμούσαν. Συνοπτικά, οι πιο πάνω τουριστικές επιχειρήσεις υιοθέτησαν μια προσέγγιση ελκυστική για να εργοδοτούν νέους, αλλά και να διατηρήσουν τους υφιστάμενους. Καινοτόμες τουριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν ανάγκη νέους ηλικιακά εργαζόμενους (Sheehan 2005).

Η εξέλιξη και η κατάρτιση είναι το κλειδί για τις επιχειρήσεις και οργανώσεις, στην προσπάθεια τους να προσελκύσουν και να διατηρήσουν τους υπαλλήλους της γενιάς Y. Η κατάρτιση μπορεί επίσης να είναι βοηθητική για τους υπαλλήλους, ούτως ώστε να ξεπεράσουν τις ανησυχίες τους για εξέλιξη και την ανυπομονησία τους για επιτυχία (Glass A., 2007).

Οι καινοτόμες τουριστικές επιχειρήσεις που βλέπουν θετικά την πρόσληψη νέων, αντιλήφθηκαν ότι η συγκεκριμένη γενιά επιζητά συνεχώς να εξελίσει νέες δεξιότητες, προσαρμόζοντας τις υφιστάμενες με τις καινούργιες. Η μακροχρόνια εκμάθηση και ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού, ήταν τόσο απλή, εισάγοντας εσωτερικά προγράμματα καθοδήγησης ή μαθήματα μέσω εξωτερικών εκπαιδευτικών φορέων. Αυτή είναι η στιγμή όπου η εκπαίδευση, αποδεικνύεται σημαντική. Η εκπαίδευση επίσης, τους κρατάει για περισσότερο χρόνο στον χώρο εργασίας και είναι ένα μεγάλο όπλο για τη διατήρησή τους. Αντιλαμβάνονται πλέον οι επιχειρήσεις ότι η εκπαίδευση είναι σημαντική για το προσωπικό τους, ιδιαίτερα για τους νεότερους (Preston, 2007).

Αναφορές γίνονται επίσης στο ότι οι εργοδότες θέλοντας να εξασφαλίσουν ότι οι εργαζόμενοι στο στάδιο της απόφασης τους να ενταχθούν στον οργανισμό, κάνουν αντιληπτό στους νέους, ότι υπάρχουν σημαντικά περιθώρια στον χώρο εργασίας τους, που τους επιτρέπει να ανελιχθούν, έχοντας μια επιτυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία. (Bell and Narz 2007, Sheahan 2005, Eisner 2005). Υπογραμμίζουν επίσης ότι οι ανταμοιβές πρέπει να είναι ευέλικτες και να προσαρμόζονται ανάλογα στο τι αξίζει ο καθένας. Αν οι εταιρείες δεν συμμερίζονται αυτή την άποψη οι νέοι δεν θα έρθουν κοντά τους να δουλέψουν (Sheahan 2005).

Επίσης οι διευθυντές ανθρωπίνου δυναμικού, τόνισαν ότι είχαν διευρύνει τις ανταμοιβές που παρείχαν και, επιπλέον, οι διευθυντές επαινούσαν λεκτικά το εργατικό δυναμικό τους σε τακτική βάση, όταν φυσικά αυτό δικαιολογείτο. Επίσης, τους παρείχαν πλήρης ασφαλιστική κάλυψη και η υγειονομική περίθαλψη (Robert Half International, 2008). Συνεχίζοντας, εφάρμοσαν σύστημα αξιολόγησης, τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο, παρέχοντας ανταμοιβή, παρακινώντας έτσι το εργατικό δυναμικό να αυξήσει την απόδοση και την παραγωγικότητα του. Τα πιο πάνω, γίνονται για να προσελκύσουν την νεολαία καθώς, η γενιά Y τα αποδέχεται με σχετική ευκολία. Ο σκοπός επίσης των παραχωρήσεων κινήτρων ήταν ο ανταγωνισμός που επικρατούσε στην τοπική αγορά εργασίας (Preston, 2007).

Η γενιά Y, είναι η πρώτη γενιά, η οποία έρχεται στο χώρο εργασίας, έχοντας κατακτήσει τις νέες τεχνολογίες στο σχολείο και στο σπίτι. Η επανάσταση στην τεχνολογία της πληροφορίας έχει αναφερθεί, ως η τρίτη βιομηχανική επανάσταση, αλλά είναι διαφορετική από τις προηγούμενες βιομηχανικές επαναστάσεις, δεδομένου ότι μεγάλο μέρος της τεχνολογίας έχει γίνει άμεσα διαθέσιμο εκτός του χώρου εργασίας, πριν από τη διαθεσιμότητα, στο χώρο εργασίας. Οι προηγούμενες γενιές υπαλλήλων μπορούσαν να μάθουν μόνο για τις νέες τεχνολογίες στο χώρο εργασίας, αλλά η επανάσταση της τεχνολογίας, έδωσε στη νεολαία την δυνατότητα να εκπαιδευτεί πριν εργοδοτηθεί (Greenwood 1997).

Οι οργανισμοί παράλληλα, ανακάλυψαν ότι έχουν επωφεληθεί από τις πρωτοβουλίες, οι οποίες ανταποκρίνονται στις ανάγκες των νέων ηλικιακά εργαζομένων. Αυτό μπορεί να

σημαίνει ότι το χαρούμενο προσωπικό μεταφράζεται συνήθως και σε ευτυχείς επισκέπτες. Τέλος, διευθυντής ανθρώπινου δυναμικού τόνισε ότι οι νέοι δεν είναι πρόβλημα στην τουριστική βιομηχανία, αλλά, αντιθέτως αποτελούν χρήσιμο εργαλείο (Preston, 2007).

4.1.2. Η Νεολαία στο Εργατικό Δυναμικό

Η υψηλή ανεργία στις τάξεις της νεολαίας επιδρά αρνητικά σε ατομικό επίπεδο αλλά και σε κοινωνικό, όπως η αύξηση βίαιης συμπεριφοράς, η ανισότητα και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Παράλληλα, ο εναλλακτικός και βιώσιμος τουρισμός δεν οδηγεί μόνο στη δημιουργία θέσεων εργασίας, αλλά υποστηρίζει τη βιώσιμη ανάπτυξη, οικονομική ανάπτυξη, παίζει ρόλο στη μείωση της φτώχειας και στηρίζει άτομα με δεξιότητες, όχι μόνο για το παρόν αλλά και για το μέλλον (McQuaid, 2014). Από τους 1,8 δισεκατομμύρια νέους στον κόσμο, το 1/3 είναι εκτός αγοράς εργασίας, δεν έχουν εκπαίδευση, ούτε είναι καταρτισμένοι. Έτσι ο ταξιδιωτικός και τουριστικός τομέας έχει την ικανότητα να απορροφήσει αυτό το μεγάλο ποσοστό και να γεννήσει ένα εργατικό δυναμικό προσαρμοσμένο στις ανάγκες επίτευξης των στόχων του (The World Bank, 2015).

Εξετάστηκε σε 10 χώρες, η εργοδότηση στον τουριστικό τομέα. Η έρευνα απέδειξε ότι ο τουρισμός απασχολεί το υψηλότερο ποσοστό εργαζομένων στον χώρο της νεολαίας από οποιονδήποτε άλλο τομέα. Το ποσοστό απασχόλησης νέων στον τουρισμό είναι διπλάσιο ή μεγαλύτερο από οποιοδήποτε άλλο τομέα, σε επτά από τις δέκα χώρες. Ωστόσο στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Τουρκία η διαφορά μεταξύ του ποσοστού απασχόλησης των νέων στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα, είναι ελαφρώς πιο κάτω από άλλους τομείς. Το ποσοστό απασχόλησης των νέων στον τουριστικό τομέα είναι, 32,4% στον Καναδά, στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο 29,4% και 27,8% αντίστοιχα. Η Ιταλία και η Ισπανία έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά, με 10,2% και 9,4% αντίστοιχα (World Travel & Tourism Council, 2019: 3-4).

Τα χαμηλότερα γενικά ποσοστά απασχόλησης είναι στην Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία. Η ανεργία κυμαίνεται από 3,4% στη Γερμανία, 3,9% στις ΗΠΑ και 4% στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ στο 10,1% στην Ιταλία, 15% στην Ισπανία και 18,9% στην Ελλάδα.

Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας στις μεσογειακές χώρες, οδήγησαν ένα μεγάλο ποσοστό μεσηλικών στην ανεργία, γεγονός το οποίο έρχεται να ανταγωνιστεί την νεολαία για θέσεις εργασίας, συμπεριλαμβανομένου και του τουρισμού. Το επίπεδο εξάρτησης των χωρών από το ΑΕΠ του τουρισμού είναι δυσανάλογο με το ποσοστό εργοδότησης των νέων. Η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Ισπανία εξαρτώνται σε μεγαλύτερο ποσοστό από τον τουρισμό, αλλά έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης των νέων, ανάμεσα και σε άλλες χώρες. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τον Καναδά, τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου ο τουρισμός συμβάλλει λιγότερο στο ΑΕΠ, αλλά προσφέρει περισσότερες θέσεις εργασίας στους νέους (WTTC, 2014: OECD, 2019).

Στις χώρες με μεγαλύτερη εξάρτηση από τον τομέα, οι θέσεις εργασίας του τουρισμού θεωρούνται συχνότερα ως επιλογές για μακροπρόθεσμη εργασία και σταδιοδρομία. Αυτό υποστηρίζεται από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των θέσεων εργασίας στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα είναι πλήρους εργασίας, με ποσοστό θέσεων πλήρους εργασίας στην Ελλάδα 94%, στην Πορτογαλία 93% και στην Ισπανία 86%, προσελκύοντας έτσι, εργαζόμενους που αναζητούν σταθερό εισόδημα. Αντίθετα, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία έχουν χαμηλότερο ποσοστό θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης στον ταξιδιωτικό και τον τουριστικό τομέα, 67% και 66% αντίστοιχα (Eurostat, 2015).

Το ποσοστό απασχόλησης των νέων στον τομέα τουρισμού όσο και στην ευρύτερη αγορά έχουν μειωθεί την τελευταία δεκαετία (2007-2017). Η Ισπανία αντιμετώπισε τη μεγαλύτερη πτώση, με το ποσοστό απασχόλησης νέων να μειώνεται κατά 4,9% στη συνολική οικονομία και κατά 3,7% στον τομέα τουρισμού. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την Τουρκία, όπου το μερίδιο απασχόλησης των νέων στον τομέα του τουρισμού αυξήθηκε οριακά τα τελευταία δέκα χρόνια, κατά 0,7%. Εν τω μεταξύ, στις ΗΠΑ, το ποσοστό απασχόλησης των νέων τόσο στον τουρισμό όσο και στην ευρύτερη αγορά παρέμεινε σταθερό. Η μείωση του ποσοστού εργοδότησης των νέων, πιθανό να οδηγήσει σε μεγάλο βαθμό, στις περισσότερες χώρες του κόσμου, να απαιτείται από τους ανθρώπους να εργάζονται περισσότερα χρόνια. Ενώ ο αριθμός των νέων, ανά το παγκόσμιο αυξάνεται, το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 15-24 ετών, μειώθηκε από 18,2% το 2005 σε 16,2% το 2015. Το γεγονός αυτό και η επιλογή των νέων να παραμένουν για σπουδές μεγαλύτερο χρονικό διάστημα οδηγεί τους εργοδότες να

εστιάζονται στη διατήρηση και όχι στην πρόσληψη εργατικού δυναμικού (World Travel & Tourism Council, 2019: 4).

Η ευελιξία του τομέα, λόγω της επιλογής, μερικής απασχόλησης ή και εποχιακής ευκαιρίας εργασίας, γίνεται όλο και περισσότερο ελκυστικό αυτό το πακέτο για τους νέους, καθώς επιθυμούν και επιδιώκουν να ταξιδεύουν, ανά τακτά χρονικά διαστήματα, σε διαφορετικούς πολιτισμούς και κουλτούρες, εξασκώντας παράλληλα τις διάφορες δεξιότητες τους (WTTC, 2014).

Ο τομέας μπορεί να χαρακτηριστεί μοναδικός, δεδομένου ότι προσφέρει ευκαιρίες για θέσεις εργασίας σε άτομα με μόρφωση γυμνασίου, αλλά προσφέρει ευκαιρίες σταδιοδρομίας και σε άτομα με υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης ή ακόμα και με κορυφαίο επίπεδο μόρφωσης. Αυτές οι ευκαιρίες επισημάνθηκαν ώστε να προωθηθεί η ελκυστικότητα της απασχόλησης στον τομέα τα τελευταία χρόνια, μέσω εκστρατειών από οργανισμούς (πχ. The British Hospitality Association και τώρα UK Hospitality) (World Travel & Tourism Council, 2019).

Δεδομένου ότι οι φραγμοί για είσοδο στο εργατικό δυναμικό του τουρισμού δεν υπάρχουν, οι θέσεις εργασίας στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα συχνά επιτυγχάνεται ευκολότερα από άλλους τομείς. Αυτό επίσης γίνεται γιατί, ο τομέας επιτρέπει την ενδυνάμωση, την κινητικότητα και την αυτάρκεια για κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των νέων και των μεταναστών. Ως εκ τούτου, δίνει ευκαιρίες για να αντιμετωπιστούν τα ποσοστά της παγκόσμιας ανεργίας στους νέους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις ανεπτυγμένες χώρες, κατά μέσο όρο, η πιθανότητα πρόσληψης ξένου εργατικού δυναμικού είναι πιο μεγάλη (UNWTO, 2018; UKSES, 2012).

Οι δεξιότητες που αποκτούν οι νέοι στον τομέα του τουρισμού μπορούν να μεταφραστούν, ως ανταμοιβή για μια επιτυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία, στον τομέα ή και κάπου αλλού. Αυτές οι θέσεις εργασίας, ενίσχυσης δηλαδή των δεξιοτήτων, αποδείχτηκε ότι προσφέρουν στους νέους υψηλότερες απολαβές και προοπτική πλήρωσης θέσεων για αρκετά χρόνια. Σύμφωνα με έρευνα της «US Travel Association», ο τουρισμός είναι ένας από τους δέκα κορυφαίους τομείς απολαβών της μεσαίας τάξης στις ΗΠΑ, όπου περισσότεροι από

τους μισούς εργαζόμενους του τουρισμού (53%) λαμβάνουν μεσαίου επιπέδου απολαβές ή και υψηλότερο (US Travel Association, 2012).

Οι εταιρείες, οι οποίες σχετίζονται με τον τουρισμό αναγνωρίζουν ότι έχουν τεράστια ευκαιρία, να εκμεταλλευτούν τα οφέλη από την απασχόληση των νέων. Οι εταιρείες μέλη του «World Travel and Tourism Council», οι οποίες αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό στο σύνολο του τομέα, προσφέρουν σχεδόν όλες τις μορφές εργασιακής εμπειρίας, προγράμματα πρακτικής εξάσκησης και ακόμα προσφέρουν εξειδικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης για την προσέλκυση και την διατήρηση των νέων στον τουριστικό κλάδο (WTTC, 2014).

4.1.3. Πολιτικές για την Υποστήριξη της Νεανικής Απασχολησιμότητας στον Τουρισμό

Σύμφωνα με τον (WTTC, 2019: 5), οι πολιτικές αυτές ενδιαφέρουν και εμπλέκουν διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του κυβερνητικού και του ιδιωτικού τομέα, καθώς αποτελεί ζωτικής σημασίας η συνέχιση της δημιουργίας ευκαιριών και ποιοτικών θέσεων εργασίας για τους νέους ανά το παγκόσμιο. Μια τέτοια προσέγγιση θα πρέπει να υποστηριχθεί από τις σωστές πολιτικές και κάτω από ένα ευνοϊκό περιβάλλον, εντός των κυβερνήσεων, για την υποστήριξη ενός αυξανόμενου, ποικίλου και ταλαντούχου νέου εργατικού δυναμικού για την προώθηση και την ενίσχυση του τουρισμού, του εναλλακτικού, αλλά και του βιώσιμου τουρισμού.

Η ανάπτυξη των δεξιοτήτων και η ανάδειξη του ταλέντου των νέων, επηρεάζεται από διάφορους και ιδιαίτερα σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να επηρεάσουν άμεσα στην κατάρτιση υψηλής ποιότητας και θετικής αντίληψης των θέσεων εργασίας.

Έτσι η στρατηγική πολιτική έχει βάση, i) την δημιουργία θετικών αντιλήψεων για θέσεις εργασίας στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα, ii) την παροχή υψηλής ποιότητας και εταιρικής εκπαίδευσης των εργαζομένων, iii) να τοποθετηθεί ο τομέας ψηλά στην ατζέντα των κυβερνήσεων, iv) την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών και των νέων στη

δυνατότητα ελεύθερης αγοράς εργασίας, ν) πολιτικές για την πρόσληψη και ξένων νέων εργαζομένων, από υψηλής ποιότητας δυναμικό.

Κάποιες άλλες πολιτικές, οι οποίες θα επιτρέψουν την απασχόληση των νέων στον ταξιδιωτικό και τουριστικό τομέα, με έμμεσο όμως αντίκτυπο είναι i) η ανάπτυξη μιας ισχυρής βάσης εξυπηρέτησης πελατών, ii) η εξασφάλιση της ποιότητας και των δεξιοτήτων του γενικού ανθρώπινου δυναμικού, iii) η ενεργοποίηση μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας, iv) η δημιουργία ενός μικρότερου ανταγωνιστικού πλαισίου για θέσεις εργασίας σε σχέση με άλλους (ανταγωνιστικούς) τομείς, δίνοντας σημαντικό προβάδισμα στην νεολαία, με αποτέλεσμα, ν) ένας τουριστικό κόσμος, με νεανικό εργατικό δυναμικό.

Η ανάπτυξη ενός ισχυρού εργατικού δυναμικού εμπλουτισμένο με νέους παρέχει σαφή οφέλη σε πολιτεία, κοινωνίες και τις ευρύτερες οικονομίες. Ο τουριστικός κλάδος, με τις τεράστιες προοπτικές δημιουργίας θέσεων εργασίας (π.χ. εναλλακτικός τουρισμός) και ανάπτυξης δεξιοτήτων, είναι ένας από τους βασικότερους κλάδους στους οποίους, με σωστή ανάπτυξη πολιτικής, οι ευκαιρίες για τη νεολαία, μπορούν να μεγιστοποιηθούν σε ακέραιο βαθμό.

5. Συμπεράσματα

Ο μαζικός τουρισμός έχει προκαλέσει αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και την κοινωνία. Οι αρνητικές συνέπειες θα είναι σε αυξημένο βαθμό, αν δεν εφαρμοστούν πολιτικές και στρατηγικές ανάπτυξης συνυφασμένες με την βιωσιμότητα και την αειφορία. Η συγκεκριμένη έρευνα θέτει τις βάσεις για προβληματισμό της παρούσας κατάστασης στον τουρισμό.

Ο εναλλακτικός τουρισμός ενισχύει αυτή τη προσπάθεια καθώς βάση του είναι ο βιώσιμος τουρισμός. Σαφέστατα όμως και ο εναλλακτικός τουρισμός έχει αρνητικά στοιχεία, δεν υπάρχει τουρισμός, ο οποίος να μην προκαλεί καθόλου προβλήματα στο περιβάλλον. Ο εναλλακτικός τουρισμός όμως είναι σε θέση και ισχύ να περιορίσει τις αρνητικές συνέπειες του μαζικού τουρισμού καθώς είναι πολύ πιο βλαβερός.

Μέσα από την παρούσα έρευνα αντιλαμβανόμαστε ότι, απαιτείται να σχεδιαστούν στρατηγικές πιο βιώσιμες για το καλό ολόκληρου του πλανήτη και της ανθρωπότητας. Ο κάθε προορισμός έχει τις δικές του προοπτικές να προωθήσει και να εφαρμόσει ένα είδος εναλλακτικού τουρισμού με βάση τα χαρακτηριστικά της περιοχής του αποφεύγοντας την μαζικοποίηση και τις επακόλουθες αρνητικές επιπτώσεις.

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας ήταν η διαπίστωση της σημαντικότητας του εναλλακτικού τουρισμού για την παγκόσμια οικονομία και ανάπτυξη. Αυτό διαπιστώθηκε σε μεγάλο βαθμό παρουσιάζοντας τον οικοτουρισμό και τον πολιτιστικό και δημιουργικό τουρισμό, εναλλακτικές μορφές που μπορούν να εφαρμοστούν σε όλο τον κόσμο. Οι θετικές επιδράσεις του εναλλακτικού βιώσιμου τουρισμού όπως φαίνεται στην έρευνα γίνονται εμφανείς στο περιβάλλον, τον πολιτισμό, την κοινωνία και την οικονομία.

Αναμφίβολα, ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να έχει θετικές επιδράσεις και όσον αφορά την εργοδότηση νέων, ενώ μπορεί παράλληλα να προσκομίσει ιδιαίτερα οφέλη από την εργοδότηση αυτών. Μια τέτοια προσέγγιση θα επιφέρει τόσο τη μείωση της ανεργίας των νέων ενώ παράλληλα θα βελτιώσει την εξέλιξη και εφαρμογή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού ενόψει της εξειδίκευσης, περισσότερης μόρφωσης και επαφής με την τεχνολογία που έχουν οι νέοι, και την κατανόηση τους στις ανάγκες πιο εξελιγμένων και βιώσιμων μορφών τουρισμού.

Βιβλιογραφία

- Amin, A. & Thrift, N., (2002) *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge: the Polity Press
- Anderson και Thomsen, (2008) Performative experiments and cultural re-planning- recapturing the spectacle of the city.
- Andriotis, K. (2000). Local Community Perceptions of Tourism as a Development Tool: The Island of Crete. Unpublished doctoral dissertation. Bournemouth University: Bournemouth.
- Andriotis, K. (2003). Tourism in Crete. A form of modernisation. *Current Issues in Tourism*. 5(3&4).
- Andriotis, K., (2002) Options in tourism development: Conscious versus conventional tourism. *Anatolia*, 13, 73-85.
- Andriotis, K., (2005) Τουριστική Ανάπτυξη και Σχεδιασμός. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Aslam, M. S. M., Awang, K. W. B., & Othman, N., (2016). Issues and challenges in nurturing sustainable rural tourism development. *Tourism, Leisure and Global Change*, 1(1), TOC 75-89.
- Ayuso, A. (2007) Comparing voluntary policy instruments for sustainable tourism: The experience of the Spanish hotel sector. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(2), 144-159
- Badola, H. K., & Aitken, S., (2010). Biological resources and poverty alleviation in the Indian Himalayas. *Biodiversity*, 11(3-4), 8-18.
- Badola, R., & Hussain, S. A., (2005). Valuing ecosystem functions: An empirical study on the storm protection function of Bhitarkanika mangrove ecosystem, India. *Environmental Conservation*, 32(1), 85-92.
- Badola, R., Barthwal, S., & Hussain, S. A., (2012) Attitudes of local communities towards conservation of mangrove forests: A case study from the east coast of India. *Estuarine, Coastal and Shelf Science*, 96, 188-196.
- Banerjee, A., (2010) "Tourism in protected areas: Worsening prospects for tigers?" *Economic and Political Weekly*, 27-29.
- Bascha, (2011) Z: The open source generation. <http://opensource.com/business/11/9/z-open-source-generation>
- Baum, T 1995, *Managing Human Resources in the European Tourism and Hospitality Industry: A Strategic Approach*, Thomson International Business Press, London, England, UK.

- Bell, NS & Narz, M., (2007) 'Meeting the challenges of age diversity in the workplace', The CPA Journal, vol. 77, no. 2, pp. 56-9.
- Binkhorst, E. And D.T. Dekker, (2009) Agenda for co-creation tourism experience research. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(2-3): 311-327.
- Boccella, N. and I. Salerno, (2016) Creative economy, cultural industries and local development. *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, 223: 291-296.
- Bodger, D.H., (1998) Leisure, Learning and Travel. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance* 69 (4), 28-31
- Bonink, C., (1992) Cultural Tourism Development and Government Policy. MA Dissertation, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Boo, E., (1990) Ecotourism: The Potential and Pitfalls, Volume 1 and 2, World Wide Fund for Nature, Washington, D.C.
- Boo, E., (1992) The ecotourism boom: Planning for development and management Washington, D.C.: Wildlands and Human Needs Program.
- Boyd, S.W. and Butler, R.W. (1993) Review of the Development of Ecotourism with Respect to Identifying Criteria for Ecotourism for Northern Ontario, Report for Department of Natural Resources/Forestry, Ministry of Natural Resources. Sault Ste.Marie, Ontario, Canada.
- Boyle, S. A., & Samson, F. B., (1985) Effects of no consumptive recreation on wildlife: A review. *Wildlife Society Bulletin* (1973-2006), 13(2), 110-116.
- Brandon, K., (1996) Ecotourism and Conservation: A Review of Key Issues, Environmental Department Papers, Paper No. 033, The World Bank, Washington, D.C.
- Brookfield, H., (1998) Sustainable Development and Environment. *Journal of Development Studies*, 25(1): 126-135.
- Brundtland G.H., 'Our common future: World commission on environment and development', (1987), Oxford University press
- Buckley, R., (2009) Ecotourism: Principles and practices. Wallingford: CABI.
- Buckley, R., (2010) Evaluating the net effects of ecotourism on the environment: A framework, first assessment and future research. *Journal of Sustainable Tourism*, 17.
- Burger, N., (2000) Landscapes, tourism, and conservation. *The Science of the Total Environment*, 249(1-3), 39-49.
- Burgess, J., M. Foth and H. Klæbe, (2006) Everyday creativity as civic engagement: A cultural citizenship view of new media. *Proceedings Communications Policy and Research Forum*, Sydney.

- Butler, R. W., (1991) Tourism, environment, and sustainable development. *Environmental Conservation*, 18(3), 201-209.
- Butler, R.W., (1999) Tourism: An evolutionary perspective. In J.G. Nelson, R. Butler & G. Wall (Eds.) *Tourism and sustainable development: A Civic Approach*, 2nd ed. (pp. 33-63). Waterloo, Canada: University of Waterloo.
- C. A Hunt et al, (2015) *Journal of sustainable tourism* Vol. 23, No. 3, 339–357.
- Campbell, P., (2011) You say creative', and i say creative'. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 3(1): 18-30
- Cater, E., (1993) Ecotourism in the third world: Problems for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 14(2), 85-90.
- Ceballos-Lascurain, H. (1993b) Overview on ecotourism around the world: IUCN's ecotourism program. In *Proceedings of 1993 World Congress on Adventure Travel and Eco-tourism*, Brazil (pp. 219–222). Englewood: The Adventure Travel Society.
- Ceballos-Lascuráin, H. (1996) *Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism around the World and Guidelines for Its Development*. IUCN Publications, Cambridge, 301.
- Cheia, G., (2013) Ecotourism: Definition and concepts. *Revista De Turism - Studii Si Cercetari in Turism*, 0(15), 56-60.
- Christou, L., (2012) Is it possible to combine mass tourism with alternative forms of tourism: The case of Spain, Greece, Slovenia and Croatia. *Journal of Business Administration Online*.
https://www.atu.edu/jbao/spring2012/Is_it_possible_to_combine.pdf
- Coccosis, H. & Parpairis, A. (1996). Tourism and carrying capacity in coastal areas: Mykonos, Greece. In: Priestley, G.K., Edwards, J.A. & Coccosis, H. (eds). *Sustainable Tourism? European Experiences*. Oxon: CAB, pp.153-175.
- Coccosis, H. (2018). Cultural heritage and sustainable tourism: The challenges. In: G. Mergos and N. Patsavos, ed., *Cultural Heritage and Sustainable Development Economic benefits, social opportunities and policy challenges*. Chania: Technical University of Crete, pp.143-150.
- Cohen S., Higham J.E., Peeters P., Gossling S., (2014) Why tourism mobility behaviours must change. Ch. 1 in: *Understanding and Governing Sustainable Tourism Mobility: Psychological and Behavioural Approaches*
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (CEC), (2001), *Green Paper, Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*, Brussels.
- Dan Schawbel. (2014). *Gen Z Employees: The 5 Attributes You Need to Know*.
<http://www.entrepreneur.com/article/236560>

- Das, M. and Chatterjee B., (2015) "Ecotourism: A panacea or a predicament?" *Tourism Management Perspectives* 14, 3-16.
- D'Auria, A., (2009) Urban cultural tourism: Creative approaches for heritage-based sustainable development. *International Journal of Sustainable Development*, 12(2-4): 275-289.
- De Kadt, E., (1990) *Making the Alternative Sustainable. Lessons from Development for tourism* (pp. 1-21). Brighton: Institute of Development Studies.
- Dimanche, F., & Smith, G., (1996) Is ecotourism an appropriate answer to tourism's environmental concerns? *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 3(4), 67-76.
- Dominguez, S. and Bustillo, J. (1995) Support to nature conservation from ecotourism. In L. Haysit hand J. Harvey (eds) *Nature Conservation and Ecotourism in Central America* (pp. 34-44). Florida: Wildlife Conservation Society.
- Duffus, D. A., & Dearden, P., (1990) Non-consumptive wildlife-oriented recreation: A conceptual framework. *Biological Conservation*, 53(3), 213-231.
- Durmaz, B., S. Platt and T. Yigitcanlar, (2010) Creativity, culture tourism and place-making: Istanbul and London film industries. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4(3)
- Edensor, T., 2007. Mundane mobilities, performances and spaces of tourism. *Social & Cultural Geography*, 8(2): 199 -215.
- Edgell, D. L. (1990). *International tourism policy*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Eisner, S P., (2005) 'Managing Generation Y', *S.A.M. Advanced Management Journal*, vol. 70, pp. 4-15.
- European Capitals of Culture. (Routledge, Ed.) *European Planning Studie*, 22(3), 498-514.
- Eurostat, (2015) *Tourism Employment, Tables 2B and 2C*
- Evans, G., (2009) Creative cities, creative spaces and urban policy. *Urban Studies*, 46(5-6)
- Fennel D., (1999) *Ecotourism-an introduction*.
- Fennell, D. A, (2002) *Ecotourism: Where we've been; where we're going*. *Journal of Ecotourism*, 1(1), 1-6.
- Fernandez, T., (2010) More than sun, beach and heritage: Innovating Mediterranean tourism through creative tourism. *Interactions, Co-Operation, Competitiveness and Economic Development*. 2010 RESER Conference Papers. Gothenburg, Sweden.
- Ferreira, A. and C. Costa, (2006) New tourists in the historic center of Faro. *Social Analysis*, 41(180): 767-799.

- Figgis, P. J. (1994) The Australian experience-nature centered visitation. Paper presented at the In Proceedings of the 1994 World Congress on Adventure Travel and Ecotourism, 129-142.
- Fiske, J., (1989) Understanding popular culture. London: Routledge.
- Font, J., (2005) Cases of cultural tourism. Barcelona: Ariel.
- Fragkaki, E., (2003) Alternatives forms of tourism. Trade with Greece.
- G. Richards & J. Wilson (eds) Tourism, creativity and development (pp. 124-144). London: Routledge.
- Binkhorst, E. & den Dekker, T. (2009).
- Getz, D., (2008) Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism management*, 29 (3): 403–428. *Tourism Management*, 29, 403-428.
- Glass A., (2007) "Understanding generational differences for competitive success", *Industrial and Commercial Training*, Vol. 39 No. 2, pp
- Glass, A., (2007) *Industrial and Commercial Training*, Vol. 39 Iss 2, pp. 98-103
- Glick, D. (1991). *Tourism in greater Yellowstone: Maximizing the good, minimizing the bad, eliminating the ugly.* 58-74.
- Goedhart, S., (1997) 'New Producers' in *Cultuurtoerisme*. MA Thesis, Tilburg University.
- Goldgehn, LA 2004, 'Generation Who, What, Y? What you need to know about Generation Y.' *International Journal of Educational Advancement*, vol.5, no.1, pp.24-34.
- Graburn, N.H.H., (1989) *Tourism: The sacred journey*. In V. Smith (Ed.), *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. pp: 21–36.
- Greenbanking, (2012) *Εναλλακτικός τουρισμός Τεχνικό Εγχειρίδιο*, < greenbanking.gr >
- Greenwood, J., (1997) *The Third Industrial Revolution: technology, productivity, and income inequality*, The American Institute for Public Policy Research, La Vegne, Tennessee.
- Guerrier, Y., (1999) *Organizational Behaviour in Hotels and Restaurants: An International Perspective*, John Wiley and Sons, Chichester, England.
- Harris, R. and Leiper, N., (1995) *Sustainable tourism, an Australian perspective*. Australia: Butter worth Heinemann.
- Haynes B., (2011) "The impact of generational differences on the workplace", *Journal of Corporate Real Estate*, Vol. 13 Iss 2, pp.98-108
- Haysmith, L., (1995) Potential negative impacts from ecotourism on the environment. In L. Haysith and J. Harvey (Ed.), *Nature conservation and ecotourism in Central America* (pp. 78-101). Florida: Wildlife Conservation Society.

- Healy, R. G., (1994) Tourist merchandise' as a means of generating local benefits from ecotourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 2(3), 137-151.
- Hearne, R., & Santos, C., (2005) Tourists 'and locals 'preferences toward ecotourism development in the Maya biosphere reserve, Guatemala. *Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development*, 7(3), 303-318.
- Holden, A. (1984). *Alternative Tourism: Report on the Workshop on Alternative Tourism with Focus in Asia*. Bangkok: ECTW.
- International Institute for Sustainable Development (IISD) "Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012". Background Paper prepared for consideration by the High Level Panel on Global Sustainability at its first meeting, 19 September 2010.
- International Labour Organisation, (2017) *Global Employment Trends for Youth 2017: Paths to a better working future*
- Isaak, R. K., (2010) Alternative tourism: New forms of tourism in Bethlehem for the Palestinian tourism industry. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 21-36.
- Isaak, R., & Hodge, D., (2011) An exploratory study: Justice Tourism in controversial areas. The case of Palestine. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 8, 101-108.
- Jalani, J. O, (2012) Local people's perception on the impacts and importance of ecotourism in Sabang, Palawan, Philippines. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 57(9), 247-254
- Jelincic, D.A. and Zuvella, A. (2012). 'Facing the challenge? Creative Tourism in Croatia. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, [online] 4(2), pp.78-90.
- Jelinčić, D.A., (2009) Splintering of tourism market: New appearing forms of cultural tourism as a consequence of changes in everyday lives. *Collegium Antropologicum*, 33(1): 259-266.
- Jovicic, D., (2014) Cultural tourism in the context of relation between mass and alternative tourism. *Current Issues in Tourism*, 1-8.
- Karwacki, J., & Boyd, C., (1995) Ethics and ecotourism. *Business Ethics: A European Review*, 4(4), 225-232.
- Kates, R. W., & Clark, W. C., (1996) Environmental surprise: Expecting the unexpected? *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 38(2), 6-34.
- Kimmel, J. R. (1999). Ecotourism as environmental learning. *The Journal of Environmental Education*, 30(2), 40-44.
- Klak, T., (2007) Sustainable ecotourism development in Central America and the Caribbean: Review of debates and conceptual reformulation. *Geography Compass*, 1, 1037-1057.

- Kokkosis, C. & Tsartas, P., (2001) *Tourism and tourism and recreation: Sustainable tourist development and environment*. . Athens: Kritiki.
- Komilis, P., (2001) *Ecotourism-the alternative perspective of sustainable tourism development*. Athens: Propombos.
- Kovacs, K. M., & Innes, S., (1990) The impact of tourism on harp seals (*Phoca Groenlandica*) in the gulf of st. Lawrence, Canada. *Applied Animal Behavior Science*, 26(1), 15-26.
- Krippendorf, J. (1982). *Towards new tourism policies: the importance of environmental and sociocultural factors*. *Tourism Management*. 3(3), pp.135-148.
- Lane, B. (1989). *Will rural tourism succeed?* In: Hardy, S., & Shaw, T. (eds). *The role of tourism in the urban and regional economy*. London: Regional studies association, pp.34-39. In Hardy, S., Hardy, T. & Shaw, T.
- Larsen, L. and Wearing S., (1994) *Assessing and Managing the Socio-Cultural Impacts of Ecotourism: Revisiting the Santa Elena Rainforest Project*, University of Technology, Sydney, Australia.
- Lawrence, T. B., Wickins, D., & Phillips, N. (1997) *Managing legitimacy in ecotourism*. *Tourism Management*, 18(5), 307-316.
- Lengkeek, J. (1996). *Vakantie van het leven. Over het belang van recreatie en toerisme*. Amsterdam: Boom
- Libosada, C. M. (2009). *Business or leisure? Economic development and resource protection—Concepts and practices in sustainable ecotourism*. *Ocean & Coastal Management*, 52(7), 390-394.
- Lim, C., & McAleer, M. (2005). *Analyzing the behavioral trends in tourist arrivals from japan to Australia*. *Journal of Travel Research*, 43.
- Liu, Y. D. (2014). *Cultural Events and Cultural Tourism Deveopment: Lessons from the London*.
- MacCannell, D. (1976). *The Tourist: a New Theory of the Leisure Class*. Macmillan.
- Macleod, D. V. (2004). *Tourism, Globalization and Cultural Change: An Island Community Perspective*. Cleveland: Channel View Publications.
- Malhado A., de Araujo L., Rothfuss R. (2014). *The attitude-behaviour gap and the role of information in influencing sustainable mobility in mega-events*. Ch. 7 in: *Understanding and Governing Sustainable Tourism Mobility: Psychological and Behavioural Approaches*.
- Marques, L. and Borba, C. (2017). *Co-creating the city: Digital technology and creative tourism*. *Tourism Managment Perspectives*, [online] 24, pp.86-93.

- McArthur, S. and Gardner, T. (1995). Looking beyond the 'grown jewels': An integrated approach to more sustainable ecotourism. In H.Richins, J.Richardson and A.Crabtree (eds) Ecotourism and Nature-Based Tourism: Taking Next Steps (pp. 109–115).
- McIntyre, G. (1993). Sustainable tourism development: Guide for local planners / (1st ed. ed.). Madrid, Spain: World Tourism Organization.
- Mieczkowski, Z. (1995). Environmental issues of tourism and recreation / University Press of America.
- Miller, K., & Tangley, L. (1991). Trees of life: Saving tropical forests and their biological wealth. *Trees of Life: Saving Tropical Forests and their Biological Wealth*.
- Milne, S. a. (2001). Tourism, economic development and the global-local nexus: Theory embracing complexity. *Tourism Geographies*, 3(4): 369-393.
- Monbiot, G. (2012). How sustainability became "sustained growth". <http://www.monbiot.com/2012/06/22/how-sustainability-became-sustained-growth/>.
- Montalto, V., C.J.T. Moura, S. Langedijk and M. Saisana, (2019) Culture counts: An empirical approach to measure the cultural and creative vitality of European cities. *Cities*, 89: 167-185
- Morel, H., 2009. The turn of inheritance in tango: Official policies, tourism, dance championship in the city of Buenos Aires. *Notebooks of Social Anthropology*, 30(1): 155–172.
- Nicola Middlemiss., (2015) Why Gen Z will change the way you lead Robert Half. (2015). Get ready for generation. <http://www.roberthalf.com/workplace-research/get-ready-for-generation-z>.
- Nordin, S., (2015) *Tourism of Tomorrow: Travel Trends and Forces of Change*. Utredningsserien: European Tourism Research Institute
- Nyaupane, G. P., & Poudel, S., (2011) Linkages among biodiversity, livelihood, and tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1344-1366. OECD, 2009. *The impact of culture on tourism*. Paris: OECD
- OECD, (2009) *The Impact of Culture on Tourism*. OECD Publishing. Papers, Paper No. 033, The World Bank, Washington, D.C.
- Pattullo, P. (2005) *Last Resorts: The Cost of Tourism in the Caribbean*. Kingston: Ian Randle Publishers.
- Peeters, P. Dubois, G., (2010) "Tourism travel under climate change mitigation constraints". *Journal of Transport Geography* 18 (3): 447–457.
- Pitman, T., Broomhall, S., & Majocho, E., (2011) Teaching ethics beyond the academy: Educational tourism, lifelong learning and phronesis. *Studies in the Education of Adults*, 43(1), 4-17.

- Place, S., Hall C. M. and Lew A. A., (1998) "Sustainable tourism: A geographical perspective." 107.
- Preece, N., James, D. E., & Van Oosterzee, P. (1995). Two way track: Biodiversity conservation and ecotourism: An investigation of linkages, mutual benefits and future opportunities. Canberra, ACT: Dept. of the Environment, Sport and Territories.
- Preston, M., (2007) Who'd hire a Gen-Y?, 6 August 2007.
<http://www.smartcompany.com.au/Premium-Articles/Top-Story/Whod-hire-a-Gen-Y.html>>.
- Procházková, K. (2012): "Alternative Tourism and Sustainable Development in the Small Island Caribbean. case study of Dominica, West Indies". Palacky University in Olomouc, Department of Development Studies.
- R.K. Blamey & V.A. Braithwaite (1997) A Social Values Segmentation of the Potential Ecotourism Market, *Journal of Sustainable Tourism*, 5:1, 29-45
- Reynol, J & Mastrodicasa, J., (2007) Connecting to the Net.Generation: What higher education professionals need to know about today's college students, NASPA, Washington, D.C
- Richards, G. (2011). Creativity and tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(4), pp.1225-1253
- Richards, G. and J. Wilson., (2007) *Tourism, creativity and development*. London: Routledge.
- Richards, G., & Munsters, W., (2010) Developments and perspectives in cultural tourism research. *Cultural Tourism Research Methods*, 1-12.
- Richards, G., & Raymond, C., (2000) Creative tourism. *ATLAS News*, 23, 16–20.
- Richards, G., & Wilson, J., (2006) Developing creativity in tourist experience: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism Management*, 27, 1209–1223.
- Richards, G., (1996) *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford: CABI.
- Richards, G., (1996b) Production and consumption of European cultural tourism.
- Richards, G., (2003) What is cultural tourism. In A. Van Maaren (Ed.), *Erfoged voor Toerisme*. Nationaal Contact Monumenten.
- Richards, G., (2007) *Tourism, Culture and Creativity*. Centre for Leisure and Tourism Research.
- Richards, G., (2012) *Tourism, Creativity and Creative Industries*. *Creativity and Creative Industries in Challenging Times*.

- Richter, D., (1978) The tourist art market as a factor in social change. *Annals of Tourism Research*, 5(3): 323-338.
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of society: an investigation into the changing character of contemporary social life*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.
- Robert Half International, (2008) "What millennials workers want: How to attract and retain gen Y employees", pp.1-18.
- Roberts, T. and Thanos N., (2003) *Trouble in paradise: Globalization and environmental crises in Latin America*. New York: Routledge.
- Rodrigues, G.A., (2008) *As comunidades criativas, o turismo e a cultura*. *Dos Algarves*, 17(1): 11-18.
- Rojek, C. and Urry, J. (1997) *Touring Cultures: transformations of travel and theory*. Routledge, London.
- Romeril, M. (1985). *Tourism and the environment: towards a symbiotic relationship*. *International Journal of Environmental Studies*. 25 (4), pp.215-218.
- Ross, S., & Wall, G. (1999) *Ecotourism: Towards congruence between theory and practice*. *Tourism Management*, 20(1), 123-132.
- Sano, J.D., (1997) *Promoting biological and cultural diversity through ecotourism*. Paper presented in *International Symposium on Public Environmental Awareness and Ecotourism*, Sichuan, China, June, 1-19.
- Sepe, M., (2010). *Urban policies, place identity and creative regeneration: The Arabianranta case study*. 14th *International Planning History Conference*, Istanbul.
- Shane, S. & Venkataraman, S. (2000). *The promise of entrepreneurship as a field of research*. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226. .
- Sheahan, P., (2005), *Generation Y; Thriving and surviving with Generation Y at work*, Hardy Grant Books, Melbourne.
- Sherman, Paul B., and Dixon J. A., (1991), "The economics of nature tourism: determining if it pays." *Nature tourism: managing for the environment*, 89-131
- Simpson, R. D. (1995). *Why integrated conservation and development projects may achieve neither goal*. (). Washington, D.C.: Resources for the Future.
- Smardon, R. C. (1988). *Water recreation in North America*. *Landscape and Urban Planning*, 16(1), 127-143.
- Smith A. III, (2013) "The Gen X and Millennial Guide to a Thriving Career", iUniverse LLC, Bloomington.
- Smith, M. and L. Puczko, 2008. *Health and wellness tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

- Smith, V. L. (1989). *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2nd ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Steele, P. (1995). Ecotourism: An economic analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 3(1), 29-44.
- Stem, C. J. et al., (2003), "Community participation in ecotourism benefits: The link to conservation practices and perspectives." *Society & Natural Resources* 16.5, 387-413.
- Stratigea, A., & Katsoni, V. (2015). A strategic policy scenario analysis framework for the sustainable tourist development of peripheral small island areas – the case of Lefkada - Greece Island. *European Journal of Futures Research*, 1(3), 1-17.
- Surendran, A., & Sekhar, C., (2011) A comparative analysis on the socio-economic welfare of dependents of the Anamalai Tiger Reserve (ATR) in India Margin. *Journal of Applied Economic Research*, 5(3), 361-379.
- Tan, S., Luh, D. and Kung, S. (2014). A taxonomy of creative tourists in creative tourism. *Tourism Management*, 42, pp.248-259.
- The World Bank, 2015. Addressing the Youth Employment Crisis Needs Urgent Global Action. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/10/13/addressing-the-youth-employment-crisis-needs-urgent-global-action>
- Tisdell, C. (1994) *Ecotourism, Economics and the Environment*. Working Paper on Biodiversity Conservation: Studies in its Economics and Management. Yunnan, China. Working Paper No. 9. The University of Queensland
- Tosun, C., (2000), "Limits to community participation in the tourism development process in developing countries." *Tourism management* 21.6, 613-633.
- Towner, J. (1985), *The Grand Tour: a Key Phase in the History of Tourism*. *Annals of Tourism Research* 12, 297-333.
- UK Commission for Employment and Skills, (2012). *Skills Sector Insights: Tourism*. Evidence Report 55: UK
- UNEP and UNWTO (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers*. <https://sdt.unwto.org/sustainable-development>
- UNESCO (1976). *The effects of tourism on socio-cultural values*. *Annals of Tourism Research*. 4, pp.74-81.
- Vanhove, N. (1997). *Mass tourism: Benefits and costs*. In: Wahab, S. & Pigram, J.J. (eds). *Tourism Development and Growth - The Challenge of Sustainability*. London: Routledge, pp.50-77.
- UNESCO. (2006). *Towards Sustainable Strategies for Creative Tourism*. Santa Fe, New Mexico, USA: UNESCO.

- UNWTO. (2012). Tourism international highlights 2012 edition. Madrid, Spain.
- UNWTO. (2012). World Tourism Barometer. Volume 10. Madrid: United Nations.
- UNWTO. (2018). Global Report on Inclusive Tourism Destinations, Model and Success Stories
- UNWTO. (2019). International tourism highlights 2019 edition. Madrid, Spain.
- Urry, J. (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage, London.
- US Travel Association, 2012. *Fast Forward, Travel Creates Opportunities and Launches Careers*
- Valentine, P. (1992). Review: Nature-based tourism. In B. Weiler, & C. M. Hall (Eds.), *Special interest tourism* (pp. 105-127). London, Great Britain: Belhaven Press.
- Van 't Riet, S. (1995) *Back to Basics: an analysis of tourist motivations for visiting cultural attractions*. MA Thesis, Programme in European Leisure Studies, Tilburg University.
- Vaughan, R., Andriotis, K. & Wilkes, K. *Characteristics of tourism employment: The case of Crete*. Paper presented at the *Paper Presented in the 7th ATLAS International Conference*.
- Velazquez Cortes, T. (1996) *Designing Artifice for Touring Illusions: an analysis of visitor approaches to tourist attractions*. MA Thesis, Programme in European Leisure Studies, Tilburg University.
- Wall, G., (1997), "Is ecotourism sustainable?." *Environmental management* 21.4, 483-491.
- Wallace, G.N., (1992), *Real ecotourism: assisting protected area managers and getting benefits to local people*. International Union For Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) IV World Conference on National Parks and Protected Areas, Caracas, Venezuela, February, 10-12.
- Warren, J. A. N., & Taylor, C. N. (1994). *Developing eco-tourism in new zealand* Wellington [N.Z.]: NZ Institute for Social Research and Development.
<https://trove.nla.gov.au/version/40014060>
- Wearing, S., & Grabowski-Faulkner, S. (2011). International volunteer tourism: One mechanism for development. *Migrações: Revista do Observatório Da Imigração*, 9, 146-165.
- Wearing, S., & Neil, J. (2009). *Ecotourism. Impacts potentials and possibilities* (2nd ed.). Oxford: Elsevier.
- Weaver, D. B. (1998). *Ecotourism in the less developed world*. Oxon; New York: CAB International.

- Weaver, D. B. (1999). Magnitude of ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research*, 26(4), 792-816.
- Weaver, D. B. (2001). *The encyclopedia of ecotourism*. Oxon, UK; New York, NY: CABI Pub.
- Weaver, D., (1998), *Ecotourism in the Less Developed World*, CAB International, Oxon.
- Weber, W. (1993). Primate conservation and ecotourism in Africa. In Potter C., Cohen J. and Janczewski D (Ed.), *Perspectives on biodiversity: Cases of genetic resource conservation and development* (pp. 129-150). Washington, D.C.: American Association for the Advancement of Science.
- Wheeller, B. (1991). Tourism's troubled times: responsible tourism is not the answer. *Tourism Management*. 12(1), pp.91-96.
- White House Conference on Travel and Tourism (1995) *Cultural Tourism in the United States*. National Endowment for the Arts, Washington DC.
- Wild, C. (1994). Issues in ecotourism. In C. Cooper and A. Lockwood (Ed.), *Progress in tourism recreation and hospitality management* (vol. 6) (pp. 12-21). Chichester: John Wiley & Sons.
- William F. Theobald., (1994). *Global Tourism: The Next Decade*. Butterworth-Heinemann Limited: Michigan
- World Commission on Environment and Development, WCED, (1987) «Our common future». Oxford, New York: Oxford University Press.
- WTTC, 2014. *Global Talent Trends & Issues for the Travel & Tourism Sector*
- WTTC, 2014. *Global Talent Trends & Issues for the Travel & Tourism Sector*
- WTTC, 2019. *Travel & Tourism: Generating Jobs for Youth*
- WTTC/Oxford Economics/Eurostat/Statistics Canada/Bureau of Labour Statistics *Turkey change in share is calculated between 2009-2017 due to data availability **United States change in share is calculated between 2011-2017 due to data availability 11 United Nations Population Division
- Wunder, S. (2000). Ecotourism and economic incentives — an empirical approach. *Ecological Economics*, 32(3), 465-479.
- Wurzburger, R., T. Aageson, A. Pattakos and S. Pratt, 2010. *A global conversation. How to provide unique creative experiences for travelers worldwide*. Santa Fe: Sunstone Press.
- Yrle A., Hartman S. & Payne D., (2005) "Generation X: acceptance of others and teamwork implications", *Team Performance Management: An International Journal*, Vol. 11 Issue: 5/6, pp.188-199.

- Zambrano, A. M. A., Broadbent, E. N., & Durham, W. H. (2010). Social and environmental effects of ecotourism in the osa peninsula of costa rica: The Lapa Rios case. *Journal of Ecotourism*, 9(1), 62-83.
- Zeppel, H. and C.M. Hall, 1992. Arts and heritage tourism. In Weiler B., Hall C.M. (Eds.), *Special Interest Tourism*. London: Belhaven Press. pp: 47-65
- Ziffer, K. A. (1989). *Ecotourism: The uneasy alliance*. Washington, D.C.: Conservation International.
- Zuzanek, J. (1992) Culture-tourism partnership: from rags to riches? In: Fleischer-van Rooijen, C.A.M. (ed.) *Spatial Implications of Tourism*. Geo Pers, Groningen, pp.105-118.
- Αποστολόπουλος Κ. & Σδράλη ., (2009), *Εναλλακτικός και Ήπιος Τουρισμός Υπαίθρου*, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα.
- Βελισσαρίου, Ε., (2000), «Μάνατζμεντ Ειδικών και Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού», Εκπαιδευτικό υλικό στο Μ.Π.Σ. «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων», Θ.Ε. Διοίκηση Τουρισμού και Τουριστικών Επιχειρήσεων, Τόμος Δ', Πάτρα: Ε.Α.Π.,
- Ηγουμενάκης Ν., (2004). «Τουρισμός και ανάπτυξη», Αθήνα, εκδόσεις Interbooks
- Κατωτριάτου Ε, (2001), Ο Γεωτουρισμός και η συμβολή του στη βιώσιμη ανάπτυξη: Η περίπτωση της Λέσβου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Λέσβος
- Κοκκώσης, Χ. (2001). Τουριστική ανάπτυξη και φέρουσα ικανότητα στα νησιά, στο Τσάρτας, Π. (επιμ). *Τουριστική Ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, (σσ. 81-98). Εξάντας: Αθήνα
- Μαρίνη Δήμητρα, 2008 «Πολιτιστικός ξενώνας στα Κύθηρα, η προσέγγιση του στρατηγικού Μάνατζμεντ», Παν Πειραιά, σελ, 9
- Μενδώνη Λ. (2017) Πολιτισμός και Ανάπτυξη.
[Http://www.kathimerini.gr/898076/article/epikairothta/ellada/politismos-kai-anarty3h](http://www.kathimerini.gr/898076/article/epikairothta/ellada/politismos-kai-anarty3h)
- Παπαδάκη-Τζεδάκη, Σ. (1997). Ενδογενής Τουριστική Ανάπτυξη στο Ρέθυμνο: Ανάπτυξη ή Υπανάπτυξη; Μία Κοινωνικο-οικονομική και Ιστορική Προσέγγιση. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ρεθύμνου: Ρέθυμνο.
- Παυλογεωργάτος Γ., Κωνσταντογλου Μ., (2005), *Πολιτισμικός Τουρισμός: Η Περίπτωση της Ελλάδας*, στο: Βερνίκος Ν. κ.α. (επ.) *Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, Υπηρεσίες, Αγαθά*, Εκδόσεις: Κριτική, Αθήνα.
- Προεδρία-Μονάδα Διοικητικής Μεταρρύθμισης, (2017) <https://bit.ly/2XIfGxt>
- Σβορώνου, Ε., (2005). Μαζικός τουρισμός και εναλλακτικές μορφές: πόσο "τουρισμό" αντέχει η φύση. Στο: *Νησιωτική Ανάπτυξη το παράδειγμα της Σίφνου*, Μεσόγειος SOS. Εκδότης Νίκος Χρυσογελος.

Σπιλάνης, Γ. (2000). Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη. Η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου, στο Τσάρτας, Π. (επιμ). Τουριστική Ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις, (σσ. 149-187). Εξάντας: Αθήνα.

Σφακιανάκης Μ. (2000), " Εναλλακτικές μορφές τουρισμού ", Έλλην: Αθήνα

Τσάρτας, Π. (1996). Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό. Εξάντας: Αθήνα

Τσάρτας, Π. (2000). Κριτική αποτίμηση των παραμέτρων συγκρότησης των χαρακτηριστικών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης. In Τουριστική Ανάπτυξη: Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις (pp. 189-211). Αθήνα: Έξαντας.